

ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Інститут мови та літератури
Кафедра української філології

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Навчально-методичні рекомендації
(для студентів бакалавріату денного та заочного відділень)

Тирасполь, 2015

Укладачі:

Вартик О.П., ст. викладач кафедри української філології ПДУ ім. Т.Г. Шевченка;
Леонтєва О.О., викладач кафедри української філології ПДУ ім. Т.Г. Шевченка

Рецензенти:

Дружинець М.Л., канд. філол. наук, доцент кафедри української мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, Член спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій ОНУ ім. І.І. Мечникова.

Кривошапова Н.В., канд. філол. наук, доцент кафедри функціональної лінгвістики ПДУ ім. Т.Г. Шевченка

Якимович О.Л. канд. філол. наук, ст.. викладач кафедри української філології ПДУ ім. Т.Г. Шевченка

Виразне читання: Навчально-методичні рекомендації / О.П. Вартик, О.О. Леонтєва. – Тирасполь, 2015. – 128 с.

Методичний посібник покликаний ознайомити студентів-філологів денної та заочної форм навчання українського відділення ПДУ ім.Т.Г. Шевченка з основними теоретичними положеннями, змістом та завданнями мистецтва виразного читання.

Видання включає багатий теоретичний блок, що знайомить студентів з основами теорії виразного читання, технікою мовлення та особливостями читання творів різних жанрів, а також методичні рекомендації, які сприятимуть полегшенню та ефективності процесу виразного читання.

Система питань для самоконтролю, тренувальних вправ та контрольних тестів передбачають закріплення теоретичних знань студентів з курсу «Виразне читання».

Методичний посібник укладено відповідно до чинної програми з виразного читання

Стверджено Науково-методичною радою ПДУ ім. Т.Г. Шевченка

© Вартик О.П., Леонтєва О.О.

укладання, 2015

ТЕМА№1: ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ЯК ОДИН З ГОЛОВНИХ ЕТАПІВ У ВИВЧЕННІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

ПЛАН

1. Виразне читання як основа для формування майбутнього філолога
2. Міждисциплінарні зв'язки

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Буяльский Б.А. Искусство выразительного чтения. — М.: Просвещение, 1986. — 176 с
2. Дмитриева Е.Д. Выразительное чтение. — М.: Просвещение, 1975. — 144 с.
3. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2001. — 224 с

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМЕНТАР

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ЧК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА

Читання твору - це перший етап його вивчення, без якого не може бути здійснений повний аналіз художнього твору, оскільки поза увагою залишається такий важливий аспект як експресивність.

Виразне читання - один із методів вивчення літератури, який забезпечує глибину емоційного сприймання і цілісного враження від твору.

Принципи навчання виразного читання.

1. Робота з виразного читання - творчий процес, що включає елементи творчого пошуку і не терпить диктаторства, вимагає враховувати реальні можливості читця, його нахили, уподобання.

2. Заняття виразного читання вимагають такої специфічної психологічної атмосфери в аудиторії, яка б надихала та захоплювала учасників.

3. Навчаючи мистецтва виразного читання, слід використовувати аудіо- та відеозаписи артистичного виконання.

4. Робота з виразного читання повинна проводитись системно на заняттях як літературознавчих, так і мовознавчих дисциплін.

Найпоширеніші прийоми читання - звукове читання, коментоване, читання в особах, колективні декламації, читання напам'ять, усне малювання.

Виразне читання є невід'ємною частиною загального процесу навчання й виховання. Його теоретично-практичні положення повинні органічно вплітатися у процес викладання усіх без винятку дисциплін.

Процес підготовки виразного читання створює атмосферу творчого залучення до мистецтва, допомагає студентам з найбільшою повнотою і емоційністю осягати ідейно-художню суть твору, що вивчається, формує вміння і навички творчого підходу до аналізу художнього тексту і його втілення в звучному слові, відіграє важливу роль в розвитку усного мовлення.

Виразне читання - це спосіб відчувати всю гамму емоцій художнього твору, відтворити всю образну систему, а також можливість розвинути і вдосконалити власні відчуття.

Виразне читання неможливе без засвоєння основ техніки мовлення, засобів логіко-емоційного читання, позамовного увиразнення та принципу складання мовленнєвої партитури.

Головна мета виразного читання зумовлюється такими завданнями:

1. Ознайомитися з технікою мовлення у єдності її елементів як необхідної передумови словесної дії та правильно нею користуватися (керувати диханням у процесі мовлення, читання, володіти правильною і чіткою дикцією, силою, чистотою і висотою голосу, орфоепічними нормами вимови).

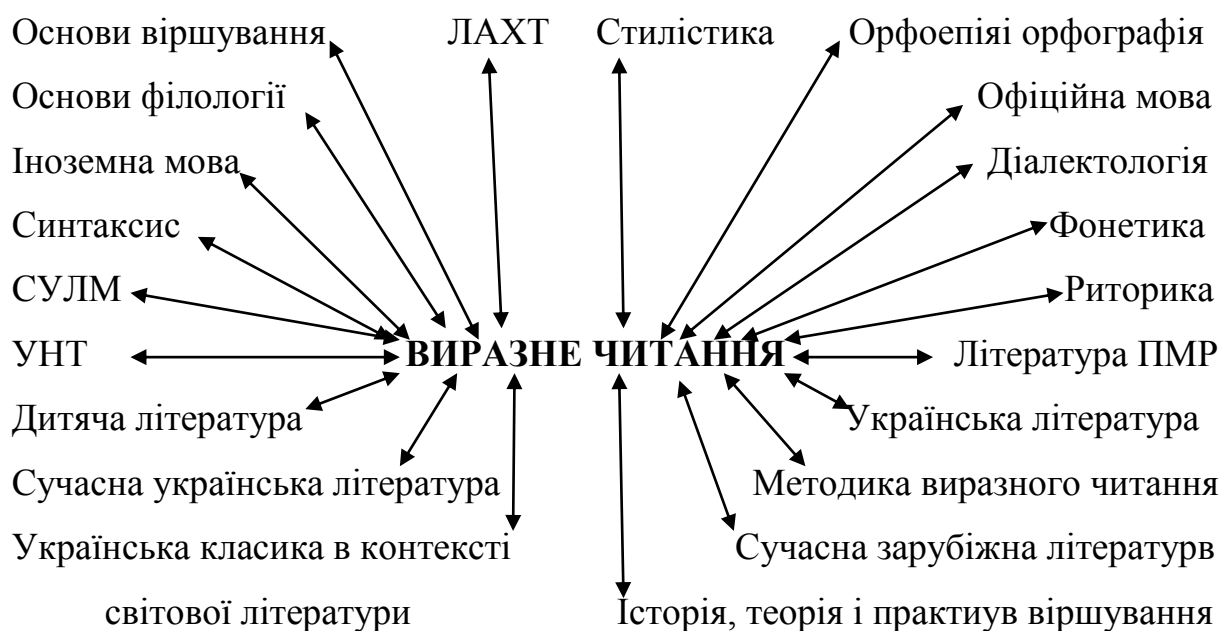
2. Досконало знати положення, зміст і значення засобів логіко-емоційної

виразності читання в їх органічному зв'язку (сутність мовних тактів, пауз, їх різновидів і тривалості, логічних наголосів (тактових і головних), мелодики і її видозмін, темпу і його варіювання, емоційної функції наголошених слів (емоційного забарвлення тексту) і вміти ними користуватися. Знати класифікацію і принцип застосування позамовних (рухових) засобів виразності в процесі читання, мовлення (поза, жест, міміка).

3. Засвоїти особливості читання і переповідання творів різних жанрів, а також загальні вимоги до цього процесу.

4. Сприяти всебічному розвитку особистості майбутнього філолога через твори художньої, науково-популярної літератури;

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть, чому читання (мовлення) є однією з необхідних умов удосконалення педагогічної майстерності вчителя.

2. Що є спільного в роботі вчителя і артиста-читця? .

3. Чому виразне читання вважається складним і синтетичним?
4. Розкрийте роль виразного читання.
5. Що повинен знати вчитель щодо засвоєння основ теорії виразного читання?
6. Поясніть різницю між читанням художнім і читанням виразним.
7. За яким принципом і за якою системою розвивалися теоретичні основи виразного читання? Розкрийте цей процес.
8. У чому полягає вчення К.Станіславського про словесну дію
9. Назвіть основні задачі виразного читання.
10. Перерахуйте основні зв'язки, які існують між виразним читанням та іншими дисциплінами.

ТЕМА №2 ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА СЛОВЕСНОЇ ДІЇ

ПЛАН

1. Дихання.
2. Голос.
3. Дикція.
4. Орфоепія.
5. Наголос.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Горбушина Л.А., Николаичева А.П. Выразительное чтение. – М.: Просвещение, 1978. - 176с.
2. Капська А.И. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навчальний посібник. — К.: Вища школа, 1990. — 175 с.
3. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2001. — 224 с

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМЕНТАР

Оволодіти основами теорії і практики виразного читання або досягти високого результату словесної дії, тобто емоційного впливу на слухача під час читання, мовлення, є професійним обов'язком кожного філолога. Першим етапом є вдосконалення техніки мовлення (фізіологічна підготовка до виразного читання), яка передбачає навчання правильному диханню, розвиток необхідних якостей голосу та відпрацювання дикції.

Техніка мовлення складається з таких елементів:

- 1) дихання — фізіологічної основи мовлення;
- 2) голосу — головного інструмента читця;
- 3) дикції — чіткого вимовляння звуків, слів, виразів;

4) орфоєпії — правильної літературної вимови.

ДИХАННЯ

Основою техніки мовлення є правильна постановка дихання, яка здійснюється завдяки вправам дихального апарату.

Від правильного дихання залежить сила і рівномірність звучання мови, а також зміст і краса мовлення взагалі. Адже дихання безпосередньо пов'язане з паузами, а паузи диктуються змістом, членуючи потік мовлення на мовні такти.

Диханням треба досконало володіти, раціонально використовувати його в процесі мовлення. Природне дихання здійснюється не в усіх однаково. Це залежить від того, які саме м'язи органів дихання беруть найактивнішу участь у роботі дихального апарату, у зв'язку з цим його поділяють на чотири типи: ключичний (високий, плечовий), грудний (середній, реберний), діафрагматичний (низький, черевний), комбінований (грудно-черевний). Перші три типи вважаються неправильними, останній — правильним.

Ключичний — це такий тип дихання, коли повітрям наповнюється лише верхня частина легень. У цьому випадку дихати доводиться частіше, ніж необхідно.

Грудний — це такий тип дихання, коли повітрям наповнюється лише середня частина легень.

Діафрагматичний — це такий тип дихання, за яким повітрям наповнюється переважно нижня частина легень. Таке дихання значно краще, ніж ключичне чи грудне, проте також неправильне.

Найбільше доцільний **комбінований** тип дихання. В процесі такого дихання повітрям наповнюються всі ділянки легень.

ГОЛОС

Голос — головний інструмент вчителя. Проте не будь-який голос може задовольнити вимоги виразного читання.

Утворення голосу. Процес творення голосу нерозривно пов'язаний з диханням, що є неодмінною умовою звучання мови. Повітря, яке ми видихаємо з легень, проходить через бронхи (дихальне горло), а звідти в гортань. В останній розміщені голосові зв'язки, які мають властивість змикатися і розмикатися, утворюючи щілину. Під тиском повітря вони коливаються і створюють голос.

Природні якості і постановка голосу. Розмовному голосу будь-якої людини властиві такі якості, як сила, тобто певний ступінь гучності звучання; висота, тобто тональні можливості або діапазон — звуковий обсяг; тембр — певне забарвлення.

Гігієна голосу. До і після постановки голос читця потребує постійного догляду, щоб не допустити псування і втрати його. Для цього слід дотримуватися певних правил роботи мовного апарату і загальної гігієни голосу, зокрема:

1. У процесі читання, розповіді не допускати висоти голосу поза межі виробленого, встановленого, можливого діапазону, а також надмірної гучності і тривалості мовлення. Це може призвести до зриву голосових зв'язок.

2. Не допускати простудних захворювань, гострих або хронічних катарів верхніх дихальних шляхів, нервових зрушень тощо. Це може призвести до захворювання органів, які беруть участь у голосоутворенні (гострого, хронічного і професійного ларингіту — запалення слизової оболонки гортані, внутрішніх вузликів на голосових зв'язках).

3. Не перевищувати денних норм голосового навантаження (4-5 академічних годин підряд). У процесі тривалого мовлення варто робити кількахвилинні перепочинки — 5-8 повільних і спокійних вдихів і видихів.

4. Дотримуватися профілактики носоглотки. У випадку навіть незначних

неприємних відчуттів сухості в горлі треба його прополоскати відваром ромашки чи листя евкаліпту.

ДИКЦІЯ

Щоб забезпечити легке сприймання змісту твору дітьми, учитель повинен мати не тільки добре розвинуті якості голосу, а й бездоганну дикцію, тобто чітку правильну вимову кожного мовного звуку.

При неправильній дикції навіть добре поставлений голос і вміле використання засобів виразності не забезпечать успіху читцеві, тим більше вади його вимови можуть призвести до негативних наслідків, оскільки дітям молодшого шкільного віку властиве мовне наслідування.

Недоліки вимови бувають різного характеру і виникають вони внаслідок певних органічних (вроджених) і неорганічних (набутих) вад мовного апарату.

Неорганічні вади можуть мати той самий характер вимови, що й органічні (гугнявість, шепелявість, гаркавість, сюсюкання тощо). Однак причини їх пояснюються насамперед неправильним засвоєнням засобів артикуляції окремих звуків або недбалим користуванням мовним апаратом чи окремими його складовими частинами.

Недоліки вимови властиві багатьом дітям. Виправленням їх повинні займатися не тільки медичні установи, а й учителі.

Неорганічні вади вимови можна ліквідувати за допомогою певного комплексу тренувальних вправ. Органічні недоліки вимови не можна виправити лише виконанням вправ. Проте деякі з них можуть бути усунені завдяки медичному втручанню. У дитячому віці це ще не викликає особливих труднощів, та значно складніше виправити недоліки в дорослої людини. Тому й не бажано, щоб люди з природними дефектами вимови потрапляли на педагогічну роботу. Вчитель, як і артист, диктор, повинен бездоганно володіти мовним апаратом.

ОРФОЕПІЯ.

Ще більше значення, ніж дикція, в техніці мовлення вчителя має орфоепія, тобто система загальноприйнятих правил, що визначають єдино правильну літературну вимову.

Якщо дикція — це правильна роздільна вимова окремих мовних звуків, то орфоепія — правильна вимова цих звуків.

Для того щоб своєю мовою впливати на слухачів, недостатньо однієї якості і чистоти дикції, необхідна ще й правильність вимови окремих слів. Можна ясно і чітко вимовляти окремі звуки і слова, але якщо вимова їх не відповідає орфоепічним нормам, то мова в цілому не забезпечить легкості і швидкості розуміння змісту, який вона виражає.

Сучасні норми української орфоепії — це єдині для всіх фонетичні закони літературної мови. Вони історично склалися на основі вимови полтавсько-київських говірок.

На жаль, ще не в усіх учителів мова бездоганна. Багатьом властиве серйозне порушення орфоепічних норм, відхилення від них під впливом певних причин:

1. Діалектне оточення. Вимовляють: *мать, мона, зара, тоже, рабий, бурак, бзюрка* тощо. Замість *мабуть, можна, зараз, теж* або *також, рябий, буряк, бірка*.

2. Правопис — як пишуть, так і вимовляють, зокрема сполучення -ться, -жся, -шся, -чся (*смієшся, намажся, граєшся, не морочся* замість *смієц^ьц^ьа, намаз^ьс^ьа, граєс^ьс^ьа, не мороц^ьс^ьа*), -зд-, -ст- та ін. (*поїздиці, невістиці* замість *поїз^ьц^ьі, невс^ьц^ьі*).

3. Невмотивовані росіянізми типу *міроприємство, добро пожалувати, білет, конєшно, восьмдесят, семдисят* тощо. Замість — *заходи, ласкаво просимо, квиток або білет (екзаменаційний), звичайно, вісімдесят, сімдесят*.

4. Неуважність, байдужість до окремих норм вимови: м'яко вимовляють шиплячі (*щьо, чьасто, щьястя* замість *що, часто, щастя*), не ті наголоси ставлять на словах (*одинадцять, чотирнадцять, заняття, навчання, пізнання, черговий, читання, новий, виразно, статуя* тощо замість *одинадцять, чотирнадцять, заняття, навчання, пізнання, черговий, читання, новий, виразно, статуя*).

Постійно працювати над правильністю і чистотою вимови — обов'язок кожного вчителя. Ті, кому властиві певні відхилення від норми, повинні особливо свідомо поставитися до своєї мови, займатися тренуванням, використовуючи відповідну літературу, довідники, словники, а також наслідуючи вимову інших, що добре володіють орфоепічними нормами.

Наголос.

Норму української літературної вимови становить також словесний наголос. В українській мові, як і в російській та білоруській, наголос вільний і рухомий. Вільний, бо немає постійного місця у слові, як, наприклад, у польській — на передостанньому складі. У нашій мові він може виступати на передостанньому (*учитель, Микола, читання*), на третьому від кінця (*гарнесенько, прикріплений*), на четвертому від кінця (*перебільшувати, товпитися, підпорядковувати*), на п'ятому від кінця (*Лаврентійовича, надломлюватись*) і навіть на шостому від кінця складі (*заокруглюватимуться, нагороджуватимуться*).

Рухомий, бо може змінювати своє місце в різних формах одного і того самого слова (*хороше — хороший — хорошити; учитель — учител і — учителювати*). Неправильне наголошення складів слів у мовному потоці, як і неправильна вимова їх, позбавляє виразності і краси звучання мови, характеризує низьку культуру людини. Крім цього, може порушуватися смислове значення окремих фраз або й зовсім вони руйнуватимуться. Зі зміною наголосів у словах у мовному потоці може змінитися в одних випадках їх лексичне

значення (*мука — мука; обід — обід; дорога — дорога*), в інших — граматичне (*голови — голови; жінки — жінки; пізнаю — пізнаю; здибатися — здибатися*).

Акцентуаційні особливості української мови різноманітні і складні. Знання особливостей наголосу для читця таке важливе, як і знання правил вимови голосних і приголосних. Проте в мовній практиці багатьох учителів ще помітні серйозні порушення нормативного наголосу. Неправильно вимовляють в основному такі слова: *вірші, віриив, навчання, завдання, читання, запитання, монолог, оцінка, адрес, дочка, шофер, предмет, глядач, партер, житло, засуха, симетрія, центнер, міліметр, сантиметр, кілометр, знаменник, чисельник, добуток, виразний, новий, старий, м'який, твердий, чарівний, черговий, одинадцять, чотирнадцять* та ін. Їх слід вимовляти: *вірші, віршів, навчання, завдання, читання, запитання, монолог, оцінка, адреса, дочка, шофер, предмет, глядач, партер, житло, засуха, симетрія, центнер, знаменник, чисельник, добуток, виразний, новий, старий, м'який, твердий, чарівний, черговий, одинадцять, чотирнадцять*.

Причиною неправильного наголошення слів у багатьох мовців є вплив місцевої говірки (*ходжу, роблю, говорю*) та російської мови (*новий, старий, одинадцять*), але й не менш важливою причиною є також небажання перевірити сумнівний наголос, недбале ставлення до своєї мови; а отже, нехтування почуттям власної гідності.

Щоб уникнути типових порушень нормативного наголосу, необхідно добре усвідомити і засвоїти найхарактерніші його особливості що вкладаються в ряд певних загальних правил.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що ви розумієте під поняттям "техніка мовлення" і чому вона вважається необхідною передумовою словесної дії?
2. Розкрийте значення правильного дихання для читця.

3. Назвіть і поясніть типи дихання.

4. Підберіть з художньої літератури приклади, що потребують застосування неправильних типів дихання, продемонструйте їх.

5. Розкрийте значення голосу для читця.

6. Що значить "поставити голос"? Поясніть якості розвиненого голосу.

7. Яких правил мовного апарату і загальної гігієни голосу слід дотримуватися читцю?

Яке значення має дикція у професійній підготовці вчителя?

8. Поясніть органічні й неорганічні мовні вади, причини їх виникнення і способи усунення.

9. Поясніть і продемонструйте правильну артикуляцію голосних і приголосних.

10. Поясніть і продемонструйте вправи: 1) на розвиток органів мовного апарату (артикуляційна гімнастика); 2) на розвиток артикуляції голосних і приголосних.

11. Навчіться читати скоромовки, правильно розподіливши в них дихання.

12. Розкрийте значення орфоєпії для читця.

13. Назвіть основні причини порушення орфоєпічних норм.

14. Поясніть і продемонструйте правильну вимову голосних звуків у ненаголошеній позиції.

15. До чого призводить неправильне наголошення складів слів у мовному потоці?

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Вправа 1. Прочитайте вголос, правильно наголошуючи наведені слова; поставте наголоси (у тому числі й дублетні), перевірте їх за словником і з'ясуйте причини допущених помилок. Запам'ятайте правильні наголоси.

Апостроф, автори, алегоризм, аналог, апріорі, апостроф, аргумент, афонічний, байдуже, бажаність, багатослівний, бархатка, благання, благодіяння, було, буде, буржуазія, бюрократія, видання, визвольник, вимова, виразний, відтоді, вірші, всередині, гастрономія, гнівити, говірка, громадський, громадянин, гуртожиток, дефіс, директори, добродій, донька, дочка, дошка, дядько, екскурс, експерт, елегійність, епілог, етнографія, етимолог, євангеліє, єретик, жаданий, жадоба, жало, жалоба, жаркий, живопис, журавель, журити, завдання, завжди, заново, злегка, знахідка, зобразити, зокрема, інакше, іноді, казання, казна-де, каталог, кропива, легко, літопис, мабуть, милостивий, мовчазний, набіло, навкіс, навищеньки, навчання, наголо, насамперед, ненависть, нещодавно, новий, обвести, обслуга, одинадцять, олень, опріч, отаман, партер, перепел, пізнання, повстання, позаторік, подруга, позначка, помер, порядний, приспів, приятель, пурпур, разом, ремінь, рішуче, роки, рукопис, рубайі, середина, смієтесь, спина, стебло, сторінок, ступінь, також, твердий, терпкий, тисячі, убрання, український, уперек, усмішка, фаховий, феномен, харчі, хворіти, хутро, центнер, цілий (у цілому), черговий, черпати, шкереберть, шофер, чималий.

[Вправа 2. Проставте наголоси, поясніть розбіжність у семантиці наведених пар слів

Атлас — атлас, Батьківщина — батьківщина, броня — броня, вершковий — вершковий, виборний — виборний, викидати — викидати, гладкий — гладкий, запал — запал, західний — західний, консерваторський — консерваторський, лікарський — лікарський, малиновий — малиновий, перехідний — перехідний, плюсовий — плюсовий, правильний — правильний, хаос — хаос, адресний — адресний, якість — якість, ядерний — ядерний, шкода — шкода, зерно — зерно, прошу — прошу, варення — варення, верхом —

верхом, вигідний — вигідний, видання — видання, видати — видати, зараз — зараз, грядки — грядки, дерен — дерен, туга — туга, ніде — ніде, нікуди — нікуди, ніколи — ніколи, балувати — балувати, банник — банник, барда — барда, било — било,

Вправа 3. Утворіть від поданих дієслів іменники з суфіксом -анн. Поясніть наголоси.

Бажати, вибавити, вибачити, гадати, голосувати, гукати, додати, загібати, змагатися, зникати, казати, міркувати, переказувати, прати, пронизувати, клопотати, читати.

Вправа 4. Утворіть від поданих дієслів форми теперішнього часу, поставте в них літературно-нормативні наголоси.

Нести, осудити, оперезати, ятрити, вернутися, сидіти, посадити, давати, ніжитись, клеїти, кувати, довбати, жити, лити, взутися, полоти, дати, підіймати, зійтися, плескати, перебути, братися, спати, гудіти, вертіти, лишати, простити, в'язати, говорити, гуркотіти, шепотіти, тонути, ніяковіти, відповісти, маячити, вразити, юрмитись, завихритися, полегшати, змилостивитись, розгордитись, прострочити, вилітати, виповзати, знаходитися, діждатися.

Вправа 5. Прочитайте слова, зверніть увагу на артикуляцію голосних та приголосних.

Бур'ян, в'юн, ім'я, під'їзд, гадюка, гострий, гігієна, університет, фізика, дзеркало, джміль, ходжу, кукурудза, джерело, підзеленити, підземний, піджати, піддубний, гриб, дуб, казка, нігті, кігті, вогко, вокзал, смієшся, невістчин, пишеться, сміється, грається, знання, обличчя, затишшя, відчути, молодший, людський, книжці, зжати, розчепити, зшити, привізши, поїзді, цолотцем, плитці, депутат чин, коротший, багатство, азійський, не морочся, трубочці, несешся, подушці, студентство, форпостний, невістці, голуб, тобі, собі, кожух, весело, зима, село, живе, молоко, золото.

Вправа 6. Прочитайте скоромовки.

1. *В домі Дими дим.*

Ой ходім туди, ходім.

Рятувати Димин дім.

2. *В сіренької горлички туркотливе горлечко.*

3. *Ішов хлопець із ярмарку, по колоді через воду.*

Тільки став він на колоду, бовть у воду.

Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду.

Та знов — бовть у воду.

4. *Жовтий жук купив жилет,*

Джемпер, джинси та жакет.

5. *Пилип прилип, прилип Пилип.*

Пилип плаче.

Пилип посіяв просо,

Просо поспіло,

Пташки прилетіли,

Просо поїли.

Побіля Прокопе паляниці пекла. |

6. *Семен сказав синам «Скосіть сіно».*

Сини скосили сіно.

Старий Семен сказав синам «Спасибі».

7. *Ти, малий, скажи малому*

Хай малий малому скаже,

Хай малий теля прив'яже.

8. *У нас надворі погода розмокروطогодилася.*

9. У чотирьох черепашок четверо черепашенят.

10. Як при страхові не перестрашені,

Так при перестрахові не приперестрашені.

Вправа 7. Прочитайте прислів'я, акцентуючи увагу на правильному диханні.

1. Народ вчить, як на світі жити. 2. Хто літом працює до поту, той взимку поїсть в охоту. 3. Коси, коса, поки роса, а як роса додолу, то ми додому. 4. Згайнуєш на жнивах хвилинку, втратиш не одну хвилинку. 5. Ледачий і на печі мерзне. 6. Зима питає, де літо було. 7. Сім разів відміряй – один відріж. 8. Хто не працює, той не їсть. 9. Слово – дорого, а мовчання – золото. 10. Слово не горобець – вилетить, не піймаєш. 11. Краще синиця в руках, ніж журавель у небі. 12. Любиш кататися – люби і саночки возити. 13. Вовків боятися – в ліс не ходити. 14. Не плюй у колодязь – знадобиться, води напитися. 15. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – завзятих ворогів.

ТЕМА 3. СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЗАСОБІВ ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ЧИТАННЯ.

ПЛАН

1. Інтонація як мовне явище на слуховому рівні сприймання
2. Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення
3. Паузи. Логічні наголоси
4. Мелодика мовлення. Темп мовлення

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Горбушина Л.А. Выразительное чтение и рассказывание детям дошкольного возраста -М., 1985
2. Гриценко Т.Б. Українська мова та культура мовлення. - К., 2003
3. Найдёнов Б.С. Выразительность речи и чтения. — М.: Просвещение, 1969. — 264 с.
4. Никольская С.Т., Майорова А.В. Осокин В.В. Выразительное чтение. — Л.: Просвещение, Ленинградское отделение, 1990. — 208 с.
5. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2001. — 224 с

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМЕНТАР

ІНТОНАЦІЯ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ НА СЛУХОВОМУ РІВНІ СПРИЙМАННЯ

Інтонація — ритміко-мелодичний лад мови, що відбиває інтелектуальну та емоційно-вольову сторони мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу. Вона не існує ізольовано, а взаємодіє з логіко-емоційним змістом і лексико-граматичною будовою речення, на основі яких вона функціонує. Отже, розглядати її слід у нерозривній єдності з певним

висловленням, певною системою зв'язку мовних одиниць відповідно до логіко-емоційного змісту комунікації.

Ритмічний лад виступає індикатором звукової організації мови та модифікації фізичних показників (тональних, динамічних і темпоральних). У розмовній прозовій мові він створюється відносно закономірним чергуванням однотипних або різних мовних одиниць певним розміщенням слів і словосполучень у реченні.

Розуміння ритмічної організації мови — це перший крок до розуміння багатства і краси рідної мови, до мистецтва виразного читання, проте для відтворення змісту будь-якої мовно-інтонаційної структури цього ще недостатньо. Необхідне й відповідне голосове оформлення, тобто модифікація тону, зокрема:

1.Послідовність зміни висоти, тобто зміни голосу в межах звукового об'єму.

2.Інтенсивність звучання, тобто послідовні зміни сили голосу, що визначаються ступенем мускульного напруження відповідних мовних органів.

3.Час звучання, тобто різні послідовні зміни тривалості звучання мовних відрізків. Таким чином, єдність взаємозв'язку всіх показників мовлення створює ритмомелодичний лад мови, здатний виражати її зміст, волю й почуття.

Інтонація варіативна, оскільки є обов'язковим супровідним елементом структурної схеми речення при її безпосередній реалізації. Створені інтонаційні варіанти однієї й тієї самої фрази свідчать про те, що зі зміною характеру висловлювання змінюється й ритмомелодичний лад — носій її смислово-емоційної думки.

Ритмомелодичний лад має тісний зв'язок його логіко-емоційних показників вираження думки (паузи, логічні наголоси, мелодика і темп).

Ці показники створюються за допомогою послідовних змін ритмомелодичного ладу. Перерви, зупинки між мовними відрізками — це

паузи. Слова, що за змістом і почуттям виділяються й забарвлюються артикуляційними способами у мовних відрізках, називаються логічними наголосами. Послідовні зміни висоти тону, а також кількість, інтенсивність та послідовність виникнення гармонійних обертонів, що супроводжують основний тон звуку, — це мелодика і тембр мови. Час звучання, тобто різні види тривалості звучання мовних відрізків, — це темп мови.

Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення

Закономірність зв'язку всіх компонентів виразності читання створюється мовними тактами. Вони органічно пов'язують між собою паузи, логічні наголоси, мелодику, темп і вказують на такі системостворюючі відношення між ними:

1. Паузи через мовні такти ведуть читця до розуміння тих понять, з яких складається загальний зміст речення, а в єдності з іншими компонентами — до правильного розкриття і відтворення змісту тексту:

Гора біля гори /стоять разом /в німій величі.

2. Логічні наголоси за допомогою уже визначеного складу мовних тактів і через кожний зокрема висувають на перший план окремі слова важливі у смислового і чуттєвого значеннях:

Гора біля гори /стоять разом /в німій величі.

3. Мелодика за допомогою уже визначеного складу мовних тактів, і через кожний зокрема, підказує загально тональне оформлення речення а водночас прикрашає наголошені слова найрізноманітнішими відтінками наших почуттів (радістю, згасло, смутком, захопленням, гордістю, повагою тощо).

Гора біля гори /стоять разом /в німій величі.

4. Темп за допомогою уже визначеного складу мовних тактів і через кожний зокрема, пришвидшує чи сповільнює процес читання речення, бо це впливає зі змісту.

У цьому випадку контекст, зі складу якого взято речення, не потребує тактових змін темпу. Загальний темп читання звичайний, поміркований.

Мовні такти можуть складатися не тільки з групи слів, а й з одного окремо взятого слова, навіть однієї літери. Наприклад:

Люди — //прекрасні

Земля — //мов казка (В. Симоненко).

Ілюзія — //це рай (Д. Павличко).

Жити — //страждати

Для кращого сприйняття змісту речення і цілого твору кожний мовний такт, який би він складний не був, відділяється від іншого паузою.

Що ж до вимови мовного такту, то в межах його цілісності треба володіти тоном, висотою, силою голосу і особливо правильно і чітко вимовляти закінчення слів і початковий склад наступних, щоб не вийшло беззмістовного набору слів.

Мовним тактом називається слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення.

Запорукою правильного емоційного виразного читання є досконале знання процесу членування тексту на мовні такти і саму їх сутність.

ПАУЗИ

Паузою називаємо зупинку між мовними тактами, окремими словами й між складами слів. Паузи поділяються на синтаксичні, логічні, психологічні, віршові та фізіологічні. У ряді теоретичних праць і методичних посібників з виразного читання прийнято поділяти паузи на логічні, психологічні та ритмічні (віршові).

Паузи допомагають розкрити зміст кожної фрази при попередній роботі над текстом, служать наочним показником виразності в процесі читання і, є одним з важливих наочних прийомів навчання учнів виразності читання під час роботи над текстом.

Функціональні завдання паузи:

1) власне логіко-емоційне: функціонування у тому місці фрази, де немає розділових знаків;

2) логіко-пунктуаційне: функціонування у фразі на місці розділових знаків. Назвемо її синтаксичною паузою.

Синтаксична пауза. Членування тексту на мовні такти переважно зумовлені розділовими знаками. Крапка, знак питання, знак оклику завжди відповідають паузами. Інші розділові знаки (крапка з комою, тире, двокрапка, три крапки, дужки) теж відповідають обов'язковій паузі. Кома може співпадати або не співпадати з паузою, оскільки інтонація членує мову значно точніше, ніж пунктуація.

1. Перед звертанням, якщо воно стоїть усередині або в кінці речення, наприклад:

Чи ти(,) милий,/ пилом припав,// чи метелицею,// - чом не ходиш до мене цією вулицею? //(Народна творчість)

Де ти бродиш(,) моя доле?// (Д. Писаревський)

Звертання є окремим мовним тактом тільки на початок висловлення:

Учителю, /стою перед тобою// (Д. Павличко).

Звертання, що знаходиться у середині мовного такту, паузами не виділяється.

- Як зробив це (,) хлопче (,) ти? //(С.Пушкін)

Та чи ви вже (,) братця (,) не чували /

Про старого козака-співаку.// (Амвросій Могила).

2. Після вигуку, який своїм змістом нерозривно пов'язаний з наступними словами.

Ох(,) тії очі /темніше ночі, //

Хто в них задивиться, - //й сонця не хоче! //

Якщо вигук виступає сам по собі, а слова, що ідуть після нього, характеризують укладені в ньому певні почуття, вольові вияви, то в процесі читання треба виділяти його синтаксичною паузою, а нерідко й психологічною:

Аж гульк //– і сам піймався в сільце. //

Овва! Задавака! (В. Винниченко)

- Ага! — хихикає Корній (О. Гончар)

—Хм! Куди загнув! — сердито і насмішкувато чмихнув Свирид Яковлевич (М. Стельмах)

3. Перед модальними, вставними словами, словосполученнями, наприклад:

Вже почалось(,) мабуть, /майбутнє. //

Оце(,)либонь(,) вже почалось... (Л. Костенко);

Не тим(,) напевне, /брались шляхом / марне марим вороттям на первопуть свою (В.Стус);

Як і звертання, модальні, вставні слова можуть виступати і всередині мовного такту, наприклад:

Може(,)це я, /або хто, /або ти ось там сидить у куточку веранди // (Л. Костенко).

4. Перед короткими порівняльними зворотами (в основному з одного слова) зі сполучниками *мов, як, ніби*:

Чом твої устонька –// тиха молитва, //

А твоє слово,/ остре (,) як бритва? //

Любіть Україну,/ /як сонце (,) любіть//

як вітер,/ і трави,/ і води/ (В.Сосюра)

5. У жвавому темпі перед підрядним реченням, дієприкметниковим чи дієприслівниковим зворотом, якщо він за змістом тісно пов'язаний з тим словом, що стоїть перед комою:

Там (,) де сяде парашутик,—/нова кульбачка виросте (О.Копиленко)

*А Василько знав,/ що (,) як лежачи книжку читати, /псується зір/і
псується книжка (Остап Вишня)*

6. Між двома словами, що повторюються як єдине ціле:

Тихо(,) тихо було навкруги

*— Іди (,)іди(,) Снігуронько! Іди (,) іди (,) дитинонько, повеселися з по-
дружками! (Рос. нар. казка)*

*Вигадуйте(,) вигадуйте,// то таки візьме вас Хо в торбу//
(М. Коцюбинський)*

Злита вимова повторюваних слів пояснюється єдністю авторської думки, яка підказується спільним розділовим знаком, що завершує ту думку (знаком питання, оклику). В інших випадках пауза обов'язкова:

Вийди,/ вийди (,) сонечко,

на дідове полечко...// (Укр. нар. співаночка)

Геть! /Геть! /Не давайте йому слова (О. Довженко).//

7. Після сполучників і, та, то перед дієприкметниковим чи дієприслівниковим зворотом, вставними словами:

— Та (,) спасибі йому./Травень порадив, /як їхати //(Укр. нар. казка)

Ти мене(,) кохана, /проведеш до поля,//

Я піду -/(і,) може,/ більше не прийду.//

Логічна пауза.

Логічна пауза — це зупинка, яка зумовлюється тільки конкретним змістом. Під час виразного читання творів напам'ять та при вираженні власної мови. Її основне призначення — репрезентувати наше розуміння художнього тексту, підкреслюючи єдність його смислового значення. Функціонуючи між мовними тактами чи після речення логічні паузи підказують читцеві ставлення до подальшого тексту, глибше та емоційніше передати його зміст.

Особливого значення логічна пауза набирає у власній мові та при читанні твору напам'ять, тобто у тих випадках, коли розділові знаки як орієнтири для розстановки пауз відсутні, і читець має опиратися тільки на зміст, осмислений при підготовці тексту.

Ігнорування та неправильне вживання логічної паузи призводить:

1) зміст речення позбавляється виразності.

*Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну
То знов таємно-тихо шепотіла.*

2) до трансформації змісту тексту:

*Раптом/ сильний грюкіт у двері змусив його здригнутись//
Раптом сильний грюкіт у двері змусив його /здригнутись//*

3) до спотворення змісту фрази:

*Добре,/ їжте все,/ що стоїть на столі...//
Добре, їжте /все,/ що стоїть на столі... //*
*Правда,/ там, де нас немає...//
Правда, там,/ де нас немає...//*

Правильне місце логічних пауз у тексті визначається теоретичним способом членування тексту на мовні такти. Проте мовленнєва практика підтвердила два приклади обов'язкової паузи:

1. Між поширеними групами підмета і присудка:

Золоті тополі /

За Дінцем шумлять. (В. Сосюра)

Місяць /в травах тоне... (В. Сосюра)

Обов'язкова пауза і в тих випадках, коли речення складається з одного підмета і групи присудка чи навпаки, наприклад:

Прямо над нашою хатою пролітають /лебеді (М. Стельмах)

Сьогодні наші ворота/ чогось були відчинені навстіж (М. Стельмах)

2. Перед сполучниками і (й, та), що з'єднують поширені частини речень або й цілі речення:

Пароплав відкидало чимраз дужче,/ і щосекунди можна було сподіватись,/ що якір не втримає судно, /що його зірве і тоді понесе просто на берег,/ де розіб'є об прибережне каміння (І. Багряний).

Потемніло до болю в очах, і линула злива (В. Чемерис)

Психологічна пауза.

Психологічною паузою називається така зупинка на початку, в середині або в кінці фрази, яка завжди виправдовується психологічно і зосереджує увагу слухачів на важливих моментах змісту тексту і тим самим викликає певні настрої, переживання, аналогічні авторові, його героям і самому читцеві.

Тривалість таких пауз не пов'язана зі ступенем смислового зв'язку слів, між якими вони виникають, а їх значення не зумовлюється чіткою передачею думки. Вони можуть співпадати з паузами логічними, віршовими, але в таких випадках вони подовжують їх ступінь тривалості. Психологічні паузи можуть функціонувати між фразами і в межах однієї фрази, незважаючи на мовні такти і розділові знаки. Їх розстановка зумовлюється умовами висловлюваної думки, бажаннями, настроями і почуттями читця, а також і від реакції слухачів. Психологічній паузі властиве мовчазне переживання, оскільки вона виступає

засобом передачі почуттів, настроїв і намірів не тільки самого читця, а й автора, його героїв.

Завдання психологічної паузи: зосередити увагу слухачів на важливості змісту слів, що йтимуть після неї, викликати певні переживання та зосередити увагу слухачів на важливості змісту вже сказаних слів, допомагаючи естетично сприйняти, пережити.

Різновиди психологічної паузи:

1. Пауза настороженості. Вербалізаторами можуть бути слова: «Ах!», «Тсс!», «Цсс!», «Чи», "Отій!", «Ні кроку!» та інші, які репрезентують висловлювання настороженості (подив, зачудування, непорозуміння, вагання тощо). Після таких слів і робиться пауза. Наприклад:

Під макітрою щось, // - дзвінко прошепотів Климко. // –Тс-с-с! //
(Г.Тютюнник)

Софійко, //це ти? //(О.Т.Гончар)

Стій, // хто йде? //(О.Т.Гончар)

2. Пауза емоційного підсилення. Вербалізатори - повторювані емоційно насичені слова.

Снігу, // снігу сиплеться довкола, //

І садів травнева білизна. //(В. Симоненко).

-Ганно ! || Ганно !|| Не йди туди! Зачекай!

3. Пауза пригадування. Функціонує у ситуаціях, що спонукає їх до природного чи формального пригадування. Природною є така пауза, коли на слова, які спонукають до пригадування, нема відповіді. Формальна — коли слова після паузи характеризують згадане. Показником паузи є три крапки

–Де я могла його бачити ?.. || - згадувала Оксана.

І куди ж вона могла подітися? ... Здається, я віддала її Марії

4. Пауза пошуку відповіді. Аналогічна попередній. Сигналізує її ситуація, яка спонукає шукати відповідь на певне запитання. Показником паузи є три крапки:

- Тепер яблуко твоє. Лізь і зривай !

- Ні, дідусю... || Нехай завтра.

5. Пауза замовчування. Стимулює її навмисне чи викликане кимось (чимось) мовчання того, хто говорить. Показником паузи є три крапки:

Озирається і раз, і вдруге, і втретє –не має... ||

— *Куди ж це ти підеш ? — питаю.*

Він якось важко-важко:

— *Та...//не знаю...*

(А. Тесленко)

6. Пауза емоційного порівняння. Вербалізатор - пряме емоційно прикрашене порівняння. Пауза робиться перед порівнянням, щоб підкреслити його значущість, наприклад:

Ще зорі стояли тихі та прозорі, як перші маки молоді (А. Малишко).

Досада закипала на серці в Параскіці і пекучими слізьми спадала з сірих, олив'яних, отаких саме, як ті олив'яні ложки, що лежать у миснику, очей. (М. Коцюбинський)

Пауза жалю. Стимулюють її невисловлені автором чуття жалю, журби, прикrostі, болю тощо, викликані якоюсь несподіванкою. Показником паузи є три крапки:

— *Та я ж вам!...// Для вас старався. Щоб веселіш було. (А.Григорчук)*

— *Розумієш, свердлив отвори для ілюмінаторів, та...// Одне слово,дріль..*

— *затнувся він. (К.Пасічка)*

8. Пауза роздумів. Стимулює її схвилюваність роздумів персонажа, викликана певною ситуацією. Робиться вона після слів, що характеризують роздуми, і для того, щоб підкреслити їх значущість. Показником паузи - три крапки:

- Як і зовуть... || Дитя моє ! || Я була багата... || Не лай мене...

9. Пауза стримування емоційних реакцій. Функціонує у ситуації, яка визначає факт стримування персонажем певних емоційних реакцій (плачу, сміху, болю тощо). Показник -три крапки:

Щаслива путь... постій... Слухай, - сказала Олеся тихо, дивлячись на танкіста глибокими скорбними очима. – Я тебе щось попрошу.

І малюк, стиснувши кулачки, щосили крикнув туди, де невиразно коливалися в тумані хлопці:

— Він же...//він...//живий. (В.Кава)

-Підлога буде чиста, доню... || А душа ?

10. Пауза залякування. Вербалізатори - слова, якими хтось когось залякує, робиться пауза після них з метою надати важливості залякуванню з точки зору того, наприклад:

Ну, зачекай, я тобі це згадаю! – погрозово мовила руденька.

«Ну, зачекай, ти мого бичка-третячка з'їв, тож зараз і віддячу», – подумала лисичка, а потім і каже:

11. Пауза спонукання. Увага слухачів зосереджується на важливості змісту розкритих уже картин життя чи явищ природи. Робиться пауза після емоційно насичених і важливих у смисловому плані слів, уривка тексту, які завершують картину, перед новою, іншого змісту картиною: *Обняла його, цілує та пита з журбою:*

...В тім гаю,

У тій хатині, у раю,

я бачив пекло... //Там неволя,

робота тяжкая... (Т.Шевченко)

12 Пауза напруження робиться в несподіваному для слухача місці з метою зосередження його уваги на важливості змісту слова чи слів, що йтимуть після паузи.

Раптом чує він: | хтось по саду летить, так навпростець і пробирається.

Недарма один мудрець сказав:

— *Людина в труді пізнається, а у відпочинку//розкривається*
(Є.Пермяк)

Ото на себе не надійся,

чужому лихові//не смійся (Л.Глібов)

Віршова пауза. Віршова пауза використовується тільки у випадку читання поетичних творів, які на відміну від прозових, характеризується ритмічно організованою мовою, одиницею якої є окремий рядок. Під віршовою паузою розуміємо паузу в кінці віршового рядка лише при переносі з нього думки в наступний рядок (нема розділового знаку). В інших випадках збігається із синтаксичною, логічною. пауза не тільки застерігає від порушення ритму вірша, а й підкреслює його внутрішнє багатство, надає йому краси, форми і чарівності звучання.

Віршова пауза повинна бути завжди осмисленою і змістовною. Для цього необхідно знаходити такі відтінки емоційно-образного змісту, які дали б змогу перетворити дану паузу на психологічну.

Ой на дворі студенойко,

вітер снігом віє. ||

Когут хижу підмітає, |

курка муку сіє. ||

За віконцем зимоночка, |

вітер снігом віє, |

а курочка з когутиком |

в хаті крильця гріють. ||

(Дитяча пісенька)

Садок вишневий коло хати, Сім'я вечерея коло хати, |

хрущі над вишнями гудуть, |вечірня зіронька встає. ||

плугатарі з плугами йдуть, |Дочка вечерять подає, |

співають ідучи дівчата, |а мати хоче научати, |

а матері вечерять ждуть. ||так соловейко не дає. ||

Поклала мати коло хати |

маленьких діточок своїх; |

сама заснула коло них. |

Затихло все, тільки дівчата |

та соловейко не затих. ||

(Т. Шевченко)

Фізіологічна пауза.

Фізіологічна пауза – це така пауза, яка зумовлюється не переживанням, а фізичним станом персонажа. Нерідко мовою персонажів передається їх стан (втома, задишка, переляк, природне заїкання, що характеризується перериванням мови). На письмі репрезентується трикрапкою чи дефісом

У Гарріних вухах пролунав нажаханий Дадлів голос:

— Щ-що т-ти робиш? П-перестань! (Д.К.Ролінг)

*Подивився заць на козеня, на його гострі ріжки, до землі припав: —Бе-
беріть, — лепече. — Все бе-беріть. Я-я д-ду-же радий...—і рвонув у бік*
(В.Росін)

Фізіологічна пауза не повинна характеризувати фізичний стан самого читця.

Тривалість пауз.

Для правильної репрезентації думки важливим є не тільки наявність пауз, а й їх співвідношення за тривалістю.

Тривалість логічної, ритмічної, психологічної, фізіологічної пауз диктується їх змістом, почуттям, обставинами.

Синтаксична пауза має певний ґрунт – розділовий знак.

Проте враховуються конкретні ситуації за тривалістю:

а) короткі / 1 сек.;

б) середні / 2 сек.;

в) довгі / 3 сек

Тривалі паузи можуть бути між реченнями в єдності одного абзацу, строфи. Зумовлюються вони змістом, структурою речень і особливо тоді, коли автор передає повільну зміну подій у часі, наприклад:

Вечірній час...///

Метелиця мете.///

Вітрисько дме /в шибки/та у причілок...///

Татусь/ читає,//

мама /щось плете, — ///

Зима для хлібороба —//відпочинок (Л.Компанієць)

Читець повинен уміти оперувати тривалістю пауз.

Пауза на місці крапки між фразами довша, ніж пауза на місці розділових знаків у межах самої фрази. Крапку після абзацу буде ще довшою, а найтривалішою – пауза у кінці твору.

Паузи, що співпадають з такими розділовими знаками, як кома, двокрапка, крапка з комою, тире, мають відносну тривалість. За загальним правилом вона довша там, де менше пов'язані за змістом слова одного мовного такту зі словами іншого, і навпаки, наприклад:

Довга пауза:

1. У реченні, яке складається з поширеної групи підмета і такої ж групи присудка. Триваліша пауза робиться між такими групами для того, щоб виділити значущість однієї з них.

А зачарована Десна/ безмежно гарна, як весна (А. Лемпіцький).

2. На місці пропущених слів у реченні перед словами, які мають важливе значення для змісту всієї фрази. Триваліша пауза спонукає слухача до осмислення пропущених слів і сприйняття змісту всього речення

Ой, у полі та дві доли,

Одна – з рушниками,

Друга доля – шабля й воля –

Їде з козаками. (В.Гнатюк.)

З трьох боків фортецю захищає сухий канал, вирубаний у скелях, а з північно-східного — прірва (В. Зубач).

Освіту Сергій Параджанов здобував спочатку в Тбілісі, а потім — у Москві (С. Цалик).

3. Після вставних речень, які уточнюють слова фрази. Більша тривалість паузи полегшує розуміння такого уточнення

І ніколи, можливо, сучасник (я маю на увазі художника-творця) не мав такого вдячного ґрунту для створення мистецтва високих і значливих, як у наш час... (О. Довженко).

Є ж люди на землі, — А то б не варто й жити, — Що крізь щоденний труд
уміють і любити, і усміхатися, і мислити, й шукати (М. Рильський).

4. У довгих фразах, у яких думка наростає до певного перелому і після нього ніби узагальнюється, завершується сказане, у тому місці робимо довшу паузу, щоб зосередити увагу слухачів на узагальненні, завершенні думки

Навколо нас оглушливо, несамовито гуркотіли мотори, вили сирени. Наближаючись, ці звуки все дужчали і, нарешті, злилися в нестерпне ревіння. І раптом усе затихло (А.Бомбар)

Загальна тривалість пауз залежить також від структури речення. У безсполучникових реченнях вона значно більша, ніж у сполучникових, майже в півтора-два рази.

Порівняйте: *А там дома, на Вкраїні, зараз цвітуть вишні, сливи; яблуні, мов наречені у ніжно-фіалковій фаті; в білому шумовинні груші; бджоли гудуть, наче в мідні труби; батько ходить між деревами, кропить їх водичкою, розведеною з медом — будуть пахнути дерева, принаджувати бджоли...» (С.Плчинда, Ю.Колісниченко).*

Чашка впала, і осколки розлетілися у всі боки.

Загальна тривалість пауз залежить також і від темпу мовлення.

ЛОГІЧНІ НАГОЛОСИ

Логічним називається наголос, яким виділяються основні слова, за допомогою яких виражається зміст всієї фрази.

Вірність — це моральна категорія, // що досить часто розглядається як чеснота.

Якщо переносити логічний наголос з одного слова на інше, то трансформуватиметься і зміст мовних тактів, а через них і зміст усієї фрази.

Ти знаєш, //що ти — // людина?

Ти знаєш, що ти — людина?(В.Симоненко)

За функціональними особливостями логічний наголос може бути тактовий та головний.

Тактовим логічним називається такий наголос, який діє в межах тільки одного мовного такту і виділяє в ньому лише одне слово, що підпорядковує собі всі інші і є виразником змісту всього речення.

Головним логічним називається наголос, що діє у межах усієї фрази, усіх мовних тактів і в єдності зі спадною мелодикою виділяє одне слово серед уже виділених. У реченні будь-якого типу діє тільки один головний наголос. На письмі позначається двома горизонтальними рисками знизу.

Для правильного відтворення смислової та емоційної функції наголосу, читець повинен добре знати не тільки логічний та емоційний зміст наголошених слів, а й ступінь їх смислового навантаження, силу й міру почуттів, які диктуються глибоким усвідомленням переживань реципієнта та самого читця.

Вимова наголошених слів, відповідно до логіко-емоційного змісту фрази, може бути підкреслено цілим комплексом тональних, динамічних та темпоральних факторів.

Вимові слів-наголосів з особливо підкресленими, чітко вираженими почуттями характерна більша тривалість, різке зростання амплітуди інтенсивності і підвищення основного тону наголошених складів, порівняно з переднаголошеними і післянаголошеними. Властиве також сповільнення темпу вимови усього слова.

Ну, спасибі вам

МЕЛОДИКА МОВЛЕННЯ.

Одним із найважливіших компонентів виразності читання, мовлення є мелодика, тобто певні зміни нашого голосу в межах підвищення й пониження, а також сили і тривалості звучання в процесі мовлення.

З найбільшою виразністю мелодичні ходи мовлення відбиваються на логічно виділених словах у мовних тактах, забарвлюючи його відтінками різних почуттів: звеличенням чи приниженням, схваленням чи осудженням, любов'ю чи ненавистю, радістю чи смутком, повагою чи зневагою, іронією тощо. Таким чином, кожний мовний такт — це окремий мелодично оформлений малюнок. Чим більше у фразі мовних тактів, тим багатша і складніша мелодика.

Головні мелодичні ходи :підвищення тону, монотон і пониження тону. (графічне позначення аналізованих ходів дивись у розділі «Реєстр партитурних знаків»)

Зламана гілка	
Зламав Івасик гілку ясеневу / І кинув геть, / коли награвся з нею. // Веселий / він побіг собі додому //. Вона ж лежить / на гнилиці рудому. //	Розповідь
В самотині зітхає гілка тяжко, / Що більш не сяде вже на неї пташка. // Вже вітерець її не захитає, / «Хитати ще?» / – її не запитає. // В її прожилках не бродити соку, / Не гріти мрію / ніжну і високу. // Івась у ліжку/ спить спокійно, / тихо. // Невже не знає він, / що скоїв лихо. ///	Стурбовано з жалем " З відчаєм Зневажливо

Г.Малика

Не кидайтесь хлібом...

- Не кидайся хлібом, він святий! - //

В суворості ласкавій, /

Бувало, каже дід старий //

Малечі кучерявій.

-Не грайся хлібом, / то ж бо гріх! - //

Іще до немовляти /

Щасливий стримуючи сміх, /

Бувало, каже мати. //

Бо красен труд, хоч рясен піт, /

Бо жита дух медовий, /

Життя несе у людський світ, /

І людські родить мови. //

Хто зерно сіє золоте /

В землі палку невтому, /

Той сам пшеницею зросте /

На полі вселюдському. ///

М. Рильський

1. Мелодичне пониження свідчить про довершеність, закінченість думки.

2. Висхідно-спадну мелодику як певну комбінацію пониження. В таких випадках до уваги треба брати не один лише наголошений склад логічно виділеного слова, а й наступний. На наголошеному мелодика піднімається, а на наступному — спадає.

3. Мелодичне підвищення свідчить про розвиток думки. Останній мовний такт у фразі вимовляється з підвищенням тону тільки тоді, коли зміст фрази обірваний, не завершений

4. Спально-висхідна мелодика як певну комбінацію пониження. В таких випадках до уваги треба брати переднаголошений і наголошений. На першому — мелодика спадає, на наступному — піднімається.

5. Рівна, монотонна мелодика характеризує незакінчену або перервану думку, що потребує або розвитку, або завершення в наступному чи наступних мовних тактах. Монотон припадає переважно на середню мовного такту, але може бути й на початку. Коли монотон припадає на останній мовний такт у фразі, але в таких випадках думка обривається і потребує домислення. Монотон нерідко виступає важливим засобом виразності: надає виконанню урочистості, величності.

Для складних розгорнутих речень, що поділяються на дві залежні одна від одної частини, властиве своєрідне чергування мелодичних змін — висхідних і спадних моделей. Першій частині — поступове підвищення, а другій після мелодичного перелому, (пауза) відбувається поступове пониження мелодики. Наприклад: *Калюжний/опустив очі, /поквапливо дістав з кишені тютюн, /газету/ і став крутити цигарки/ тремтячими од недавньої напруги пальцями.* (Г. Тютюнник).

Вставні речення, що мають у фразі пояснювальний, поповнюваний характер і відокремлюються дужками, тире або комами, отже й паузами, потребують іншого мелодичного малюнка, ніж ціла фраза, перервана такими реченнями. Наприклад, речення, взяті в дужки чи виділені тире, вимовляються трохи швидше й тихіше, ніж загальний тон. їх мелодичні підвищення й пониження на тактових наголосах не чітко підкреслюються:

Смеркалося вже надворі,/ коли я/ (бо оцей кубічний білявий хлопець /був не хто інший /, як смиренний автор /цього журливого оповідання) /підійшов до нашого перелазу. (Т.Шевченко)

А тоді, /виявляється/, це був той самий птах,! — ще нижче спустився,/ кинув просто на ріллю /три насінини /і полетів собі далі (Узб. нар. казка).

ТЕМП МОВЛЕННЯ

Під поняттям темп ми розуміємо швидкість, у мовленні —це швидкість, яка вимірюється кількістю виголошених складів за секунду. Таким чином, темп мовлення, як і інші компоненти виразності, завжди зумовлений змістом.

Мовлення, позбавлене чуття темпу, сприймається одноманітно, невиразно, а його неусвідомлені зміни темпу можуть надати фразі іншого смислового значення.

«Сину»

Читець повинен мати досконале чуття темпу, вміти вільно користуватися плавністю, злитістю, швидкістю, легкістю і чіткістю мовлення. Темп може змінюватися відповідно до змісту не тільки з огляду прискорення чи сповільнення, а й мати безліч відтінків у межах певного висловлювання. Загальний повільний, середній чи швидкий темп, відповідно до змісту своєї матеріальної основи, ще може мати ряд різноманітних змін, пов'язаних з окремими словосполученнями чи окремими словами.

Найчастіше це слова, які самі безпосередньо вказують на темп їх вимови. Наприклад, слова "повільно", «плавно», "ледь-ледь", "поплентався", "поплівся" і подібні в будь-якій фразі вимовляються повільно..

А такі, як «раптом», «миттєво», "швидко", "швидко-швидко", "блискавично", "вибухнув", "підскочив" тощо вимовляються швидко.

Прискорення або сповільнення темпу мовлення відбувається внаслідок скорочення чи видовження тривалості пауз між мовними тактами, а також за рахунок короткої або подовженої вимови наголошених голосних чи наголошених складів в окремих словах або словосполученнях.

А кабан лежав близько стола у хмизі, та якимось комар і вкусив за хвіст, а він так хвостом і крутнув; кіт же подумав, що то миша, та туди, та кабана за хвіст!

Кабан як схопився та навтіки! Пан Коцький злякався кабана, скочив на дерево та й подерся туди, де ведмідь сидів. Ведмідь як побачив, що кіт лізе до нього, почав вище лізти по дереву, та до такого доліз, що й дерево не здержало - так він додолу впав - гуп! - та просто на вовка, - мало не роздавив сердешного. Як схопляться вони, як дременуть, то тільки видко; а заєць і собі за ними - забіг не знать куди ...

Мати зачинила двері й похапцем засвітила ліхтар (українська народна казув)

У межах окремих фраз і періодів швидше читаються:

1. Відокремлені звороти (дієприслівникові, дієприкметникова); відокремлені уточнюючі члени речення.

Добре попрацювавши, краще відпочиватимеш.

Посиш в охоту, зробивши роботу.

Лінь, лежачи на печі, змерзне.

Поля, засніжені ще з осені, лежали довкола.

Степом широким, припавши до гриви, месник летів на пекельнім коні (Олександр Олесь).

2. Вставні та вставлені одиниці (слова, словосполучення, речення). Наприклад:

Один купець, — забув, як звати, — із ярмарку багато грошей віз. Л. Глібов

За вікном — згори було видно — шуміло, вирувало залите сонцем місто. С. Скляренко

І хіба не безглуздо, що через оці його лісі з'їжджені скати (ніяк не може добитися нових!) десть там мусять загинути люди. О. Гончар

Митька Чубатий — так звали вантажника, що стояв поруч — глянув на неї (П. Панч).

*У всьому світі (не секрет!) зростає наш авторитет (С. Олійник); Пишу листа із Кабарди (тобі земля ця невідома) (М. Нагнибіда); Ще недавно у віконце кожен день дивилось сонце, а тепер — **пора настала** — хуртовина загуляла (Янка Купала)*

Перші олімпійські ігри, за народними переказами, відбулися 776 року до нашої ери.

Слід відмітити, що у діалозі темп мовлення є швидшим порівняно із монологом.

Позначення темпу на письмі. На письмі темп можна позначати по-різному. Це залежатиме від того, на скільки спів чи фраз розповсюджуватимуться його зміни.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що розуміють під засобами логіко-емоційної виразності. Дайте визначення термінам: інтонація, мовний такт, пауза, логічний наголос, мелодика мовлення, темп мовлення
2. Дайте визначення поняттю інтонація?
3. Які типи інтонації Ви знаєте?
4. Назвіть основні види пауз. Окресліть сферу їх функціонування.
5. Назвіть основні мелодичні ходи.
6. Дайте визначення поняттю логічний наголос. Розкрийте його значення.
7. Дайте визначення поняттю пауза. Які види пауз Ви знаєте?
8. Дайте визначення поняттю темп мовлення. Чим він визначається?
9. Що розуміють під силою та висотою голосу?
10. Визначте роль позамовних засобів виразності під час виразного читання .

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Вправа 1. Прочитайте подані слова монотонно, з висхідною, спадною,

спадно-висхідною та висхідно-спадною мелодикою:
інтернаціоналізуватися, інтерпретуватися, перегрунтовуватися,
перекривуватися, позаатмосферний.

Вправа 2. Прочитайте у правильному темпі

1) Шипшина важко віддає плоди.

Вона людей хапає за рукава.

Вона кричить: - Людино, подожди!

О, подожди, людино, будь ласкава.

Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!

Одна пташина так мене просила!

Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.

І просто осінь щоб була красива.

2) Уночі палало село. З неба злякано дивиться вниз поблідлий місяць, і, ховаючись у хмари, тікав, і з жахом озирався назад, на полум'я. Дерев хитались і, від страху найживши голі віти, ніби силкувались втекти; а вітер гасав над полум'ям, зривав з нього головні, шпурляв ними в сусідні хати, розкидав і лютував, свавільно й безпардонно. Побіля ж полум'я бігали, метушились маленькі, безсилі люди, ламали руки й кричали до неба, до місяця, до полум'я. Кричали до бога, до чорта, до людей. Полум'я ж росло, вітер грався ним, місяць з жахом тікав серед хмар, і не було порятунку ні від неба, ні від чорта, ні від людей (В. Винниченко)

3) Місяць утік, небо посіріло, а коли зовсім розвиднілось, вітер стомився, і вогонь ліниво, байдуже, ні крихти не вважаючи на людей, наче й не їхні хати він пожер, став погасати. Куріли чорні, обгорілі сволоки, балки, недогоріла солома куріла теж байдуже, ліниво, стомлено. А з того боку, де згоріла половина села, сходило сонце, весняне і радісне. Наплювати йому на недогорілі балки, на сірі, чорні обличчя, на дику тугу, на повислі руки маленьких людей. Воно собі уміє, веселе, сміючись пліло з того боку, звідки нісся всю ніч вітер, звідки тікали і хмари, і місяць (В.Винниченко)

4)Прокидаюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс — все блищить і сяє на сонці... І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись луку. Вбігаю в ліс — гриби. У лози — ожина. В кущі — горіхи. Возері воду скаламучу — риба... (О.Олесь)

Вправа 3. Прочитати виразно текст. На які слова падає логічний наголос? Прочитати речення з наголосом на іншому слові. Що зміниться?

ПІД ДАЛЕКИМИ СОСНАМИ

Кілька разів поспіль одержую листи від невідомої мені людини. Листи не розраховані на відповідь: на жодному з них зворотної адреси нема. По штемпелях на конвертах можна лише приблизно догадатися, що йдуть вони десь із країв шевченківських.

Пише жінка. Розповідає про будні свої, про те, чим була заклопотана, що подумала сьогодні, що вразило її. Деколи — про книжку, щойно прочитану, іншим разом про щось почуте по радіо, нав'яне піснею співака... Часом поділиться вона настроєм, на когось поремствує або в усіх подробицях розповість, як збирала в лісі хмизиння на паливо та соснові шишки, а вони сирі, тільки сичать у печі, горіти не хочуть. В іншому листі буде цілий епос про брата, про його черговий візит — я цього брата вже добре собі уявляю

{О. Гончар}.

Вправа 4 Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації та логічного наголосу.

1. Сонце вже показалося і пекло камінь {М. Коцюбинський}. 2. Над містом, над заводом, над усім Донбасом пролунали гудки {В. Собко}. 3. Вечірнє небо, гори, ліси, бриніли, як грандіозна чутлива мембрана {О. Гончар}. 4. Шумів лагідний прибій і обполіскував гальку піщаного берега (М. Трублаїні). 5. А в печері ані золота, ані срібла, ані каміння дорогого (Марко Вовчок). 6. У темряві густій, тяжкій і рівній прокинувся я (М. Рильський). 7. У гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 5. Прочитайте , дотримуючись правильної інтонації

Над ставком / стоїть плачуча верба. // Схолила свої зелені віти / й дивиться в воду. // Вітер подихне // - гойдаються віти, / мов коси дівочі, колишуться.

Біля самого стовбура / помостила маленька пташка гніздечко. // Прокидається вона рано-вранці. // Як вилітає зі свого теплого гніздечка, / зелені коси тремтять. // Це верба прислухається до пташиного співу. //

Прийшла осінь. // Холодний вітер позолотив гілки. // Дівчина-верба стала золотокоса. // А пташки не стало. // Куди вона поділась? // Полетіла в теплій рай // - далеко –далеко за море. // Весною вона прилетить. / І верба перестане сумувати. // Знову зазеленіють коси, / рано-вранці прокинеться щаслива дівчина. // І пташка буде щаслива, / бо вона вдома, / на Батьківщині. // Бо Батьківщина / - це найдорожче для нас.///

В. Сухомлинський

Над полем синьою дугою |
широке небо простяглось... |
І, | мов сльозою золотою, |
блискуче сонце налилось. ||

Не так і дивиться, | як літом,
не так і високо стоїть, |
і не таким блискучим світом |
його вінок ясний горить. ||

на зиму стала одпочить, |
укрилась ковдрою скляною. ||
І верболіз не шелестить, |
окутий снігом і морозом. ||
Осика голая стоїть, |
сумує вкупі з верболозом |
і срібним листом не шумить. ||
Дрімають, стоячи, тополі, |
І очерет сухий дріма... ||
Усе заснуло поневолі,
зачарувала все зима

(А. Бабенко).

Вправа 6. Розставте партитурні знаки, яких не вистачає. Прочитайте виразно текст.

Мово, рідна,/ слово рідне!//

Хто вас забуває,

той у грудях не серденько,
а лиш камінь має. //
Як ту мову мож забути,
котрою учила/
нас всіх ненька говорити, /
ненька наша мила? /
От тому плекайте (,) діти,/
/ рідненькую мову /
/ і учіться говорити
своїм рідним словом! ///
Мово рідна, / слово рідне, — /
хто вас забуває, /
той у грудях не серденько, /
але камінь має! ///

С. Воробкевич

Вправа 7. Прочитайте речення: *Дівчина була мов калина. Діти радісно грали на вулиці. Вже третій день йде дощ.*

1. Метеорологічна констатація. 2. Радісно, із захопленням. 3. Замріяно. 4. З гордістю, піднесено. 5. Здивовано. 6. З відчуттям тривоги. 7.3 розчаруванням. 8. Іронічно. 9.3 сумом. 10.3 відчуттям страху. 11. Злісно, болісно. 12. По секрету. 13. Насторожено. 14. З любов'ю, ніжністю. 15. З почуттям полегшення.

ТЕМА № 4. ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ ТВОРІВ РІЗНИХ ЖАНРІВ.

ПЛАН

1. Особливості виразного читання оповідань.
2. Особливості виразного читання казок.
3. Особливості виразного читання віршів
4. Особливості виразного читання байок
5. Особливості виразного читання нарисів і науково-популярних статей.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Буяльский Б.А. Искусство выразительного чтения. — М.: Просвещение, 1986. — 176 с
2. Кубасова, О.В. Выразительное чтение (Текст) / О.В. Кубасова. М.: издательский центр «Академия», 2001.
3. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2001. — 224 с
4. Панкратова, Л.А. Заучивание наизусть и выразительное чтение стихотворений и басен детьми (Текст) Л.А. Панкратова // Дошкольное воспитание. — 1974. — № 1

ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ ОПОВІДАНЬ

Специфіка читання оповідання зумовлена двома формами змалювання автором художньої дійсності: розповіддю і оповіддю.

Розповідь—дуже важливий елемент епічного й ліро-епічного твору: зображення подій і вчинків персонажів через об'єктивний виклад їх від третьої особи.

Авторська розповідь може мати різні форми викладу думок:

1. За допомогою лише власної, авторської мови
2. За допомогою діалогічної мови.

3. За допомогою власної, авторської, і діалогічної мови

В усіх випадках твір треба глибоко проаналізувати, уявити всі картини й образи, розкрити й осмислити експресивність.

ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ КАЗОК

2. *Казки про тварин* є чи не найдавнішою формою казкового епосу. Характерною рисою таких сюжетів є хитрість та витівка, перевага, як правило, неодмінно надається непоказному персонажу, який перемагає завдяки своєму розуму. Традиційні герої казок про тварин - лис, вовк, ведмідь, заєць, собака, кіт, півень - є виразниками певного соціально психологічного типу. Так, лис - це алегоричне втілення хитрості, підступності, вовк - обмеженості, недолугості, ведмідь - вайлуватості та недоумкуватості, а заєць - боягузства. Проте розподіл цей умовний, тому при виразному читанні таких творів важливо враховувати, до епосу якого народу вони належить (в казках інших народів тваринами - символами хитрості можуть бути пацюк, койот, кролик тощо). Поетика казок про тварин має ряд визначальних рис.

Значна частина казок про тварин має діалогічну будову. Це дає оповідачам можливість драматизувати оповідь. Майстерні виконавці жестикулюють, змінюють інтонацію і тембр, імітуючи голоси різних тварин, а іноді й співають. Наявність пісенних вставок в казках заслуговує особливої уваги, виконуючи естетичну функцію

3. *Казки фантастично-пригодницькі та героїчні*, в яких провідними героями виступають могутні воїни-визволителі чи інші особи, що втілюють у собі найкращі позитивні якості людини—"Кирило Кожум'яка", «Снігуронька», "Івашко" тощо.

4. *В соціально-побутових та побутових казках* позитивними героями виступають прості люди, наділені високими моральними якостями — «Семиліточка», «Розумна дівчина», «Мудра дівчина», «Про вперту жінку», «Стрижено! Стрижено!», «Уперті чоловік та жінка», «Як чоловік кішку вчив

працювати», «Лінива жінка не пряде».

Кожна група таких казок відрізняється своїми художніми особливостями, що вказують на специфіку їх читання. Всі вони мають велику силу впливу на розум, волю й почуття дітей.

Специфіка читання казки зумовлюється, з одного боку, глибоким аналізом змісту, розкриття ідейного спрямування, а з другого — глибоким осмисленням творчої манери розповіді, яка характеризує даний жанр та його емоційність.

Казка, на відміну від оповідання, твір більш динамічний і мальовничий. Вона має своєрідні цікаві зачини: "Була собі ...", "Жили собі дід та баба...", "Було це чи не було, а зустрілися якось ...", "Колись давно-давно, в одному селі жила привітна й ласкава дівчинка...". Мета таких зачинів—заінтригувати слухачів, викликати в них інтерес до слухання. Завдання читця — знайти для цього відповідні інтонації.

Зміст казок оптимістичний. Виражається він в основному через поведінку позитивних героїв, які борються з негативними і завжди перемагають. Тому загальний тон читання казки має бути життєрадісний.

Дійові особи казок поділяються на позитивних і негативних. Ця протилежність між ними розкривається через безпосередню діалогічну мову, їх вчинки, обставини, в яких вони живуть і діють, через ставлення до них народу чи автора.

Казковій розповіді властиве широке використання тавтологічних повторів: *"Ходім та ходім, Снігуронько!"*, *"Іди, іди, Снігуронько! Іди, іди, дитинонько..."* ("Снігуронька"), *"Та як так, той так..."* ("Казка про липку й зажерливу бабу"), *"Зібрали брати багатий-пребагатий урожай."* ("Як брати батьківський скарб ділили"); стійких виразів: *"Думали-думали і нарешті придумали."* ("Бременські музиканти"), *"Людей слухай, а свій розум май."* (біл. нар. приказка); прикладок-характеристик (мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик, лисичка-сестричка, старик-роковик) тощо. Все це надає казці мальовничості, чарівності, принадності. Читець повинен добре усвідомити суть таких художніх

особливостей і підібрати відповідні засоби виразності. Найважливіше у змісті треба виділяти: читати його повільніше, але інтенсивніше, мелодійніше, робити перед ним психологічні паузи, щоб зосередити увагу слухачів. Виклад у казці послідовний, конкретний, зрозумілий. Тому окремі моменти опису іноді треба "домалювати" інтонацією.

Уважно треба підходити і до закінчення казки, яке має певну мету: узагальнити сказане, підвести до певних висновків чи й просто створити веселий настрій у слухачів. Тому перед завершенням слід робити довгу паузу, а головні слова — інтонаційно підкреслювати.

ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ ВІРШІВ

Читання віршів ґрунтується на тому, що й читання прози. Проте в самому процесі читання прози і віршів існує істотна різниця. Вона виявляється в різній системі організації художньої мови. Вірш записується стовпчиком. Мова вірша ритмічно організована, емоційніша та експресивніша, ніж мова прози, і тому характеризується своєрідністю інтонації і особливим темпом, пов'язаним з більшою кількістю пауз, ніж це буває у прозі, а також близькістю до музичного звучання.

Першорядне завдання читця вірша полягає в тому, щоб збагнути всю важливість його ритму, вміти вільно ним володіти як художнім засобом. Ритм надає мові більшої експресивності, милозвучності, емоційності й виразності. Завдяки ритму кожне слово у вірші має велике смислове й емоційне навантаження, звучить значно виразніше, ніж у прозі.

Крім загальних вимог до читання віршів як ритмічно організованого мовлення, читцю треба знати і враховувати особливості лірики, яку за тематичним принципом можна поділити на громадянську, філософську, інтимну і пейзажну. Такий поділ хоч і досить умовний.

Громадянська лірика. В ній висловлюються певні погляди поета на суспільство, суспільні явища, порядки. Їй властива форма заклику, звинувачення, клятви тощо. Автор не тільки висвітлює свої погляди, а й формує їх у читача. Тому позиції ліричного героя характерне підсилене вольове начало, і це має бути головним у процесі читання вірша.

Філософська лірика. В ній висвітлюються глибокі роздуми поета її над життям, об'єктивним світом понять, речей тощо. Успіх читця залежатиме від того, наскільки він розкриє характер авторських роздумів, ліричного героя, зробить ті роздуми своїми і визначить обставини, які змушують його до них. Важливим тут може бути і визначення форми спілкування: розмова поза слухачами чи безпосередньо з ними, розмова вголос чи звертання до неprisутніх слухачів.

Інтимна лірика передає душевні переживання ліричного героя, породжені почуттям любові, кохання, які можуть мати різний характер втілення у вірші. Причому вони не завжди підтверджуються конкретними життєвими фактами. Читцю в усіх випадках треба створювати в уяві, домальовувати ряд картин, пов'язаних з історією кохання (місце, і час, обставини тощо), які б конкретизували характер переживань, підказували настрій.

Пейзажна або описово образотворча, лірика змальовує красу природи і містить у собі приховану медитативність. Вона може виражатися з відчутно емоційною експресивністю як у предметній зображальності твору, так і в його художньому мовленні або й нерідко в коротких узагальнених висловлюваннях автора.

Важливість читання вірша залежить від того, наскільки читець розкриє медитативність, доповнить її власною уявою.

ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ БАЙОК

Байка — невеликий, здебільшого віршований алегоричний повчально-гумористичний або сатиричний розповідний твір, у якому недоліки суспільства і людські вади відтворюються в образах тварин, рослин, речей або ж зводяться до умовних людських стосунків.

Байка близька до казки, а тому дійові особи в ній часто нічим не відрізняються від казкових: наділені тими ж сталими рисами характеру, часто поділяються на позитивних і негативних.

Байка складається з двох частин: розповіді й моралі, яка подається в афористичній формі й містить головну думку твору. Трапляються байки, в яких немає авторської моралі ("Коник-стрибунець", "Вовк і Кіт" Л. Глібова). В таких випадках вона впливає безпосередньо з розповіді.

Слід відзначити й те, що серед інших жанрів байка в більшій мірі дає можливість читцеві розкрити ідейний зміст. Тому потребує особливої роботи над текстом, незалежно від того, чи вона з мораллю чи без моралі.

Мова персонажів передається з обов'язковим урахуванням їх індивідуальних особливостей, зовнішності, характеру, дій, поведінки, вчинків, оскільки під тваринами, рослинами чи речами криються людські характери, а значить, що головним у читанні мови персонажів є передача характерних рис людей, а не тварин.

Показувати персонажів (проте не грати їх) можна тільки в тих випадках, коли в їх поведінці виявляються повадки, звички безпосередньо їм властиві. Це може послужити засобом емоційного впливу на слухачів.

Відповідні вимоги ставляться й до читання моралі байки. Оскільки вона завжди виступає як узагальнення розповіді, як висновок з певними повчанням, напучуванням, то тривалість читання її диктується правильністю визначення завдань наскрізної дії. Читець чітко повинен висміювати брехуна, боягуза, егоїста, підлабузника, ледаря тощо протягом усього твору, а у кінці підбити

підсумки. Тому читати мораль потрібно не нав'язливо, ненавмисно, а глибоко реалістично, відверто, щиро. Перед і після неї треба робити довгі паузи, щоб зосередити увагу і стимулювати до усвідомлення почутого.

ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ НАРИСІВ І НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ СТАТЕЙ

Науково-популярний матеріал різноманітний за змістом. Він дає знання учням про природу, працю, суспільне життя людей тощо; ознайомлює їх з певними історичними, суспільними і природничими поняттями та термінами, сприяє виробленню в них життєвих практичних навичок, відповідного ставлення до предметів, явищ подій, людей. Тому читання такого матеріалу потребує не меншої підготовки, ніж будь-який художній твір.

За своєю будовою і стилевими особливостями науково-популярний матеріал складається з нарисів і науково-популярних статей.

Нариси близькі до оповідання, їм властива до певної міри образність та емоційність. Відмінність – у способі типізації явищ описаної дійсності, відтворюючи не художній, а дійсний факт.

Науково-популярні статті відбивають дійсні факти з життя природи, суспільства, але не так образно й емоційно, як це властиво оповіданням чи нарисам. Читець завжди прагне, щоб слухачі не просто сприймали певну інформацію й реагували на сприйняте, а й милувалися красою природи, самовідданою працею наших людей чи пишалися героїчним минулим і сучасним нашої Батьківщини.

Процес аналізу наукового тексту потребує послідовності, як і будь-який художній твір. Матеріал доцільно розчленувати на частини, до кожної з них визначити завдання читання і відповідно до цього зробити помітки пауз, логічних наголосів, мелодики. Оскільки читання ділової статті повинно розкривати і підкреслювати хід основної інформації, то виділяються основні

фрази, які повніше її виражають, у тексті підкреслюємо їх знизу пунктирною лінією. Це означатиме, що за правилами темпу такі фрази треба виділяти, отже, сповільнювати на них темп вимови або підкресленої чіткості дикції, посилення голосу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкрийте поняття «казка». Розкажіть її освітнє і виховне значення.
2. Висвітліть специфіку виразного читання казок.
3. Охарактеризуйте основні риси казок про тварин та чарівних казок. Покажіть, яке значення вони мають у процесі їх виконання.
4. Висвітліть особливості віршованої мови. Покажіть відмінності віршів від прози.
5. Дайте визначення стопи, віршованого розміру, віршованого рядка.
6. Розкрийте поняття «цезура», «рима», «строфа», «алітерація», «ассонанс».
7. Розкрийте поняття «байка». Висвітліть особливості байки як літературного жанру.
8. Висвітліть особливості виразного читання байки.
9. Розкрийте особливості читання байок дітям дошкільного віку.
10. Висвітліть особливості виразного читання прозових творів.

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Вправа 1. Прочитайте виразно казки «Рукавичка», «Котигорошко», «Ох!»

Вправа 2. Складіть партитуру для віршів «Рече та стогне Дніпр широкий» Т.Г.Шевченка, «Contra spem spero» Л.Українки, «Доля» Л.Костенко. Розкажіть їх напам'ять.

Вправа 3 Складіть партитуру для байок Л.Глібова «Чиж та Голуб» і «Вовк та Ягня». Розкажіть їх напам'ять.

Вправа 4 Прочитайте виразно оповідання «Одарка» М.Вовчка, «Харитя» М.Коцюбинського.

Вправа 5. Прочитай те виразно на вибір нарис або науково-популярну статтю.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Техніка мовлення складається з таких елементів:

- a) дихання, голос, дикція, орфоепія;
- b) дихання, голос, паузи, орфоепія;
- c) дихання, голос, дикція, інтонація.

2. Розрізняють:

- a) 1 правильний тип дихання;
- b) 3 правильних типи дихання;
- c) 4 правильних типи дихання.

3. Тип дихання, при яким повітрям наповнюється лише верхня частина легень, називається:

- a) грудним;
- b) діафрагматичним;
- c) ключичним;

4. Тип дихання, при яким повітрям наповнюється лише середня частина легень, називається:

- a) грудним;
- b) діафрагматичним;
- c) ключичним.

5. Тип дихання, при яким повітрям наповнюється переважно нижня частина легень, називається:

- a) грудним;
- b) діафрагматичним;

с) ключичним.

6. При передачі особливої радості, ласкавості, привітності використовуємо:

- а) грудний тип дихання;
- б) діафрагматичний тип дихання;
- с) ключичний тип дихання.

7. Тривога передається:

- а) грудним типом дихання;
- б) діафрагматичним типом дихання;
- с) ключичним типом дихання.

8. При передачі погрози, підсиленої злості, ненависті використовуємо

- а) грудний тип дихання;
- б) діафрагматичний тип дихання;
- с) ключичний тип дихання.

9. Ознакою ключичного типу дихання є:

- а) розширення грудної клітки, втягнення живота;
- б) підіймання вгору плечей, лопаток та ключиць при вдиханні;
- с) при вдиханні живіт віддувається.

10. ЗЛЕВЧ – це

- а) сукупність компонентів виразності, органічно пов'язаних між собою, без осмислення і врахування яких неможливо передати логічно та емоційно зміст мовлення;

б) це слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення;

с) ритміко-мелодійний лад мови, що відбиває інтелектуальну, емоційну, вольову сторону мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу.

11. Мовний такт –це

а) сукупність компонентів виразності, органічно пов'язаних між собою, без осмислення і врахування яких неможливо передати логічно та емоційно змісту мовлення;

б) це слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення;

с) ритміко-мелодійний лад мови, що відбиває інтелектуальну, емоційну, вольову сторону мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу.

12. Інтенація – це

а) сукупність компонентів виразності, органічно пов'язаних між собою, без осмислення і врахування яких неможливо передати логічно та емоційно змісту мовлення;

б) це слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення;

с) ритміко-мелодійний лад мови, що відбиває інтелектуальну, емоційну, вольову сторону мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу.

13. Правильним є твердження, що

- a) інтонація може існувати сама собою;
- b) інтонація не може функціонувати сама собою;
- c) інтонація сама собою функціонує дуже рідко.

14. Правильним є твердження, що

- a) використання ЗЛЕВЧ стимулює розвиток мовленнєвих якостей вчителя, глибоке осмислення аналізу твору і негативно впливає на розуміння особливостей виразного читання творів;
- b) використання ЗЛЕВЧ стимулює засвоєння методики навчання учнів виразного читання, краще розуміння рідної мови взагалі, але негативно впливає на аналіз твору;
- c) в розумінні особливостей виразного читання творів різних жанрів, глибоке осмислення аналізу твору та засвоєння методики навчання учнів виразного читання;

15. Зміст та структуру ЗЛЕВЧ становлять

- a) голос, дикція, дихання;
- b) висота, голос, орфоепія;
- c) паузи логічні наголоси, мелодика, темп.

16. Правильним є твердження, що

- a) мовним тактом може бути тільки речення чи словосполучення;
- b) мовним тактом може бути тільки речення чи слово;
- c) мовний такт може складатися як з одного слова, так і з групи слів.

17. Зупинка між двома мовними тактами називається:

- a) паузою;
- b) логічним наголосом;
- c) інтонацією.

18. Правильним є твердження, що

- a) пауза може функціонувати тільки на місці розділових знаків;
- b) розділові знаки завжди відмічаються паузою;
- c) пауза у реченні може не співпадати з розділовими знаками.

19. Синтаксичною паузою називається пауза,

- a) що функціонує на місці розділових знаків;
- b) що зумовлюється не переживанням, а фізичним станом персонажа;
- c) тривалість якої не пов'язана зі ступенем смислового зв'язку слів,

між якими вони виникають, а їх значення не зумовлюються чіткою передачею думки.

20. Паузами завжди виділяються такі розділові знаки:

- a) крапка, кома, крапка з комою;
- b) три крапки, крапка з комою, знак запитання;
- c) знак оклику, двокрапка, кома.

21. Правильним є твердження, що

- a) звертання завжди виділяється комами та паузами;
- b) звертання завжди виділяється комами, а пауза ставиться тільки

перед звертанням;

с) щоб виділити звертання в окремий такт його необхідно поставити в абсолютний початок речення.

22. Вигук, який тісно пов'язаний з наступними словами

а) завжди виділяється паузами;
б) ніколи не виділяється паузами;
с) виділяється паузами коли він виступає сам по собі, а слова, що йдуть після нього, характеризують ускладнені в ньому певні почуття, вольові вияви.

23. *«Ой, як негарно!» - розгнівалася бабуся.* У поданому реченні за правилом необхідно зробити:

а) 1 паузу;
б) 2 паузи;
с) 3 паузи.

24. *То, може, Яніс тебе порятує?* У поданому реченні за правилом необхідно зробити:

а) 1 паузу;
б) 2 паузи;
с) 3 паузи.

25. Модальні слова та словосполучення як правило

а) завжди виділяються паузами;
б) не виділяються паузами;
с) виділяються паузами тільки з одного боку.

26. *А красуня, знай, сміється.* У поданому реченні за правилом необхідно зробити:

- a) 1 паузу;
- b) 2 паузи;
- c) 3 паузи;

27. *Про вовка, як кажуть, промовка, а він і тут.* У поданому реченні за правилом необхідно зробити:

- a) 4паузи;
- b) 2 паузи;
- c) 3 паузи.

28. *Квітка гаряча, як сонце.* У поданому реченні за правилом необхідно зробити:

- a) 1 паузу;
- b) 2 паузи;
- c) 3 паузи.

29. Порівняльний зворот

- a) завжди виділяється паузами;
- b) ніколи не виділяється паузами;
- c) виділяється паузами, якщо він розгорнутий.

30. Повторювані слова

- a) завжди виділяються паузою ;
- b) ніколи не виділяються паузою;
- c) виділяються паузою, якщо немає єдності авторської думки.

31. Знайдіть неправильне твердження. *Цілковите ігнорування або неправильне вживання логічної паузи призводить до*

- a) збільшення виразності;
- b) змін у змісті фрази;
- c) спотворення змісту фрази.

32. Між поширеними групами підмета та присудка

- a) обов'язкова пауза;
- b) ніколи не ставиться пауза;
- c) пауза ставиться, якщо вони знаходяться в абсолютному кінці речення.

33. Логічні паузи – це паузи,

- a) які зумовлюються тільки конкретним змістом;
- b) тривалість яких не пов'язана зі ступенем смислового зв'язку слів, між якими вони виникають, а їх значення не зумовлюються чіткою передачею думки;
- c) які виникають в кінці віршованого рядка лише при переносі з нього думки одного мовного такту в наступний рядок.

34. Психологічні паузи - це паузи,

- a) які зумовлюються тільки конкретним змістом;
- b) тривалість яких не пов'язана зі ступенем смислового зв'язку слів, між якими вони виникають, а їх значення не зумовлюються чіткою передачею думки;

с) які виникають в кінці віршованого рядка лише при переносі з нього думки одного мовного такту в наступний рядок.

35. Віршові паузи – це паузи,

а) які зумовлюються тільки конкретним змістом;
б) тривалість яких не пов'язана зі ступенем смислового зв'язку слів, між якими вони виникають, а їх значення не зумовлюються чіткою передачею думки;

с) які виникають в кінці віршованого рядка лише при переносі з нього думки одного мовного такту в наступний рядок.

36. Фізіологічна пауза – це пауза,

а) яка зумовлюється не переживанням, а фізичним станом персонажа;
б) яка зумовлюється фізичним станом не персонажа, а читця;
с) яка зумовлюється переживанням, а не фізичним станом персонажа чи читця .

37. Такі слова як «Ах!», «Тсс!», «Чш!», «Отій!», «Ні кроку!» та інші стимулюють паузу

а) настороженості;
б) пригадування;
с) замовчування.

38. *Ах так! Ну гаразд, ти вже скоро дізнаєшся, що таке зима, і добре наплачешся.* У даному реченні використана пауза

а) залякування;
б) пригадування ;

с) жалю.

39. «А тепер... куди?» -з надією поспитав Микола. У поданому реченні використана пауза

- а) стримування емоційних реакцій;
- б) роздумів;
- с) пригадування.

40. Неправильним є твердження:

- а) чим ближчі смислові відрізки у фразі між собою за змістом, тим коротші між ними паузи;
- б) чим далі смислові відрізки один від одного за змістом, тим довші будуть пази між ними;
- с) чим ближчі смислові відрізки у фразі між собою за змістом, тим довші будуть пази між ними.

41. Неправильним є твердження:

- а) тривалість пауз ніколи не залежить від темпу мовлення;
- б) чим швидше темп, тим триваліші паузи;
- с) чим повільніше темп, тим коротші паузи.

42. Прості люди є головними діючими позитивними героями

- а) казок про тварин;
- б) соціально побутових казок;
- с) героїчних казок.

43. Неправильним є твердження:

- a) оповідання на відміну від казки є твором більш динамічним;
- b) специфіка читання казки полягає у глибокому аналізі змісту, розкриття ідейного спрямування та глибоким осмисленням творчої манери розповіді, яка характеризує даний жанр та його емоційність;
- c) мета зачинів у казці – заінтригувати слухачів, викликати в них інтерес слухання.

44. Певні погляди поета на суспільство: суспільні явища, порядки висловлюються у:

- a) громадянській ліриці;
- b) філософській ліриці;
- c) інтимній ліриці.

45. Глибокі роздуми поета над життям, об'єктивним світом понять, речей висвітлюються у

- a) громадянській ліриці;
- b) філософській ліриці;
- c) інтимній ліриці.

46. Душевні переживання ліричного героя, породжені почуттям любові, кохання, які можуть мати різний характер втілення у вірші передає

- a) громадянській ліриці;
- b) філософській ліриці;
- c) інтимній ліриці.

47. Правильним є твердження:

- a) байка близька до оповідання;

- b) байка близька до казки;
- c) байка близька до науково-популярної статті.

48. Неправильним є твердження:

- a) При читанні моралі не треба робити довгих пауз, передаючи єдність думки автора;
- b) Читати мораль треба не нав'язливо, а глибоко реалістично, відверто щиро;
- c) Мораль подається в афористичній формі й містить головну думку твору.

49. Знайдіть неправильне твердження:

- a) Нариси своєю мовою та обсягом близькі до оповідання. Їм властива до певної міри образність та емоційність;
- b) Нариси відтворюють не дійсний, а художній факт;
- c) Науково-популярні статті відбивають дійсні факти, але не так образно й емоційно, як це властиво нарисам та оповіданням.

50. Знайдіть неправильне твердження.

- a) Специфіка читання поетичних творів полягає у їх формі. Вірші повинні читатися з більшим або меншим ступенем наспівності.
- b) Читець повинен чітко визначати віршовий розмір і при необхідності підкоряти йому словесну форму.
- c) При читанні поетичних творів дотримання цезур є необов'язковим.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ПРОЦЕС ПІДГОТОВКИ ТВОРУ ДО ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ

1. Сприйняття тексту.
2. Аналіз тексту.
3. Визначення виконавських задач, значень засобів логіко-емоційної виразності читання; шліфування своєї манери читання.
4. Складання партитури.
5. Тренування в декламації.
6. Визначення і уточнення запитань, що потребують пояснення.

ВИМОГИ ДО ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ СТУДЕНТІВ

1. Відтворення емоційної насиченості твору.
2. Розуміння ідейно-художнього смислу, а не лише фактичного змісту твору.
3. Уміння висловити своє особисте ставлення, передати зміст і настрої слухачам.
4. Уміння складати партитуру художнього тексту.

ПАМ'ЯТКА ДЕКЛОМАТОРУ

1. До читання повторіть напам'ять про себе текст.
2. Перед декламуванням займіть зручну й правильну позу (з урахуванням принципів позамовних засобів).
3. Назвіть автора й твір, який будете читати.
4. Під час декламування вміло використовуйте пластику і міміку.

5. Не поспішайте під час читання, регулюйте своє дихання, набираючи повітря рівними частинами під час пауз.

6. Намагайтеся відповідним темпом і настроєм передати картини, що виникають у вашій уяві під час читання твору.

7. Пам'ятайте, не варто надто голосно читати твір, оскільки майстерність у читанні визначається насамперед темпом, інтонацією, дотриманням пауз, використанням позамовних засобів.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ

1. Чи правильно розкрита ідея твору читцем?
2. Чи правильно передані образи?
3. Чи виділені основні композиційні моменти?
4. Чітко передав читачам своє відношення до того, про що розповідається у творі?
5. Чи правильно розставлені логічні наголоси, паузи?
6. Чи поділені твору на частини, чи правильно були розкриті ідеї кожного уривка?
7. Чи зроблені паузи між частинами?
8. Як витримувався темп?
9. Чи використовувалася сила та висота голосу для передачі змісту твору?
10. Чи досить чітко та ясно був прочитаний текст?
11. Чи не було припущено орфоепічних помилок? (якщо були, то які?)
12. Чи було правильним дихання?
13. Які були поза, міміка, жести?
14. Чи було спілкування з аудиторією?
15. Яка була сила впливу читання на слухачів?

СКЛАДАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ПАРТИТУРИ.

При підготовці тексту до виразного читання слід зафіксувати правильну інтонацію, зробити помітки, які знадобляться у подальшій роботі.

Партитура дає попереджуючі сигнали про те, як треба прочитати те чи інше місце у тексті. Але текст, перенасичений помітками, відволікає увагу читця.

Партитура художнього тексту – це графічне відтворення звучання художнього твору. Складаючи партитуру, позначають паузи, наголоси, підвищення й зниження тону, інтонаційні переломи тощо. Скласти партитуру – означає розмітити текст умовними позначками, які допомагають уникнути логічних помилок у процесі повторних читань.

Скласти партитуру – означає розмітити текст умовними позначками, які допомагають уникнути логічних помилок у процесі повторних читань.

Послідовність створення партитури логічного читання:

- 1) з'ясування головної думки тексту;
- 2) обґрунтування логічного центру (головні слова в залежності від основної думки тексту);
- 3) визначення місць логічних пауз;
- 4) виділення логічного наголосу в реченнях;
- 5) знаходження додаткових наголосів у логічних ланках, позначених паузами;
- 6) встановлення мелодики читання залежно від місця логічного наголосу;
- 7) інтонування читання відповідно до змісту й структури тексту.

Реєстр партитурних знаків

Основні партитурні знаки	Зміст
'	Словесний наголос
—	Тактовий логічний наголос
<u>Слово</u>	Головний логічний наголос
-----	Уповільнення темпу
/	Пауза
//	пауза середня
///	довга пауза
∧	інтонаційний злам
↑	підвищення тону
↓	зниження тону
→	Монотон
[:]	заміна авторських розділових знаків
[]	слова, що вимагають необхідного тону
{}	зміна адресата
„ ”	позначення іронічного відтінку

Помітки про темп читання ставляться праворуч словами: швидко, повільно, прискорюючи.

ТВОРИ ДЛЯ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

МОВА

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно в ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хан буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.

Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля,
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтеся доглядати свій сад

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води,
в годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди!

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...

Як та купина, що горить -- не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових.

Любіть у коханні, в труді, у бою,
як пісню, що лине зорею...

Всім серцем любіть Україну свою --
і вічні ми будемо з нею!

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання..

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки...

В'яне серце моє од щасливих очей,
що горять в тумані наді мною...
Розливається кров і по жилах тече,
ніби пахне вона лободою...

Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!..
Де ви бачили більше кохання?..
Я для неї зірву Оріон золотий,
я — поет робітничої рані...

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання..

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки...

ДМИТРО БІЛОУС
КЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Тарасик набігавсь,
примчав із двора.
Уже й за уроки
сідати пора.

Ось віршика вивчив,
задачі зробив.
В щоденник заглянув
тривогу забив.

Гласить неодмінний
шкільний записник:
"Принести до школи
клуmachний словник".

Завдання у класі
він сам записав.
А що за словник то -
і досі не взнав.

Прибіг до бабусі,
що прала рушник:
- А що таке, - каже,
клумачний словник?

- Клумачний? - бабуса
на те хлопчаку. -
Та, мабуть, щоносять
його в клумаку!

Сестричка сміється,
швидка на язик:
- Сам, - каже, - доклумай,
який це словник!

Та це вам не шахи,
це вам не лото:
кого не питає -
не знає ніхто.

Спитав у сусіда -
вже дещо нове:
- В нас, - каже, - в будинку
письменник живе.

По радіо мову
веде про слова.
Слова - це перлини,
це дивні дива!

Піди ти до нього -
у нього книжки.
Він знає й розкаже
про всі словники.

Ну що ж, як розради
немає ніде,
в квартиру поета
Тарасик іде.

Ось дзвонить, заходить:
- Будь ласка, - гука, -
клумачного дайте
мені словника!

Поет усміхнувся:
- Ти просиш дарма:
клумачного, - каже,
в природі нема.

Клумачний... То, мабуть,
почулось... Пробач,
бо той, хто тлумачить,
той зветься - тлумач.

Буває, що слово
відоме давно,
а знає не кожен,
що значить воно.

І тут у пригоді
стає визначник
скарбів наших мовних -
тлумачний словник.

Тарасику, світла
твоя голова,
Ану, зустрічав ти,
наприклад, слова:

красуля, красоля?
Словник розгорни -
і зразу побачиш,
що значать вони:

красуля -красуня,
красоля - цвіток.
І тут же: краснуха -
хвороба діток.

Оце ж і тлумачний
словник! Зрозумів?
А є словники ще -
походження слів.

Любити життя -
звідси йде життєлюб.
А шлюб - від слюбитися
слюб - отже й шлюб!

Вивчатимеш мову:
слова - в голові,
любов до них - в серці,
в самому єстві.

- Слова в голові? -
розсміявся хлопчак. -
То, значить, для слів
не потрібний клумак!

Радіє письменник
з тямкого дружка:
- Як любиш, наука
тобі не важка.

Ціннюща в людини
до знань ненасить.
І їх за плечима,
тих знань, не носить.

- Спасибі! - Тарасик
додому побіг.
І ледве, зраділий,
ступив за поріг:

- Доклюмав! - гукає
сестричці своїй.
А потім біжить
до бабусі мерщій.

Примчавши на кухню,
червоний, як мак:
- Бабусю, - кричить, -
не підходить клумак!

Ціннюща в людини
до знань ненасить.
І знань за плечима, -
гука, - не носить!

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

Люди - прекрасні. Земля - мов казка
Кращого сонця ніде нема.
Загруз я по серце у землю в'язко.
Вона мене цупко трима.
І хочеться бути дужим,
І хочеться так любить,
Щоб навіть каміння байдуже
Захтіло ожити і жити!
Воскресайте камінні душі,
Розчиняйте серця і чоло,
Щоб не сказали про вас грядущі:
- їх на землі не було.

* * *

Ти знаєш, що ти — людина?

Ти знаєш про це чи ні?

Усмішка твоя — єдина,

Мука твоя — єдина,

Очі твої — одні.

Більше тебе не буде.

Завтра на цій землі

Інші ходитимуть люди,

Інші кохатимуть люди —

Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе —

Озера, гаї, степи.

І жити спішити треба,

Кохати спішити треба —

Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі — людина,

І хочеш того чи ні —

Усмішка твоя — єдина,

Мука твоя — єдина,

Очі твої — одні.

ВАСИЛЬ СТУС

Як добре, що смерті не боюсь я

і не питаю, чи тяжкий мій хрест,

що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст,
що жив, любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя
своїм стражданням і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі
і в смерті з рідним краєм поріднюсь.

Терпи, терпи — терпець тебе шліфує,
сталить твій дух — тож і терпи, терпи.
Ніхто тебе з недолі не врятує,
ніхто не зіб'є з власної тропи.
На ній і стій, і стрій — допоки скону,
допоки світу й сонця — стій і стій.
Хай шлях — до раю, пекла чи полону —
усе пройди і винести зумій.
Торуй свій шлях — той, що твоїм назвався,
той, що обрав тебе навіки вік.
До нього змалку ти заповідався
до нього сам Господь тебе прирік

ЛІНА КОСТЕНКО

КРИЛА

А й правда, крилатим ґрунту не треба.

Землі немає, то буде небо.

Немає поля, то буде воля.

Немає пари, то будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина...

А як же людина? А що ж людина?

Живе на землі. Сама не літає.

А крила має. А крила має!

Вони, ті крила, не з пуху-пір"я,

А з правди, чесноти і довір"я.

У кого - з вірності у коханні.

У кого - з вічного поривання.

У кого - з щирості до роботи.

У кого - з щедрості на турботи.

У кого - з пісні, або з надії,

Або з поезії, або з мрії.

Людина нібито не літає...

А крила має. А крила має!

Життя іде і все без коректур.

І час летить, не стишує галопу.

Давно нема маркізи Помпадур,

і ми живем уже після потопу.

Не знаю я, що буде після нас,

в які природа убереться шати.

Єдиний, хто не втомлюється, — час.

А ми живі, нам треба поспішати.
Зробити щось, лишити по собі,
а ми, нічого, – пройдемо, як тіні,
щоб тільки неба очі голубі
цю землю завжди бачили в цвітінні.
Щоб ці ліси не вимерли, як тур,
щоб ці слова не вичахли, як руди.
Життя іде і все без коректур,
і як напишеш, так уже і буде.
Але не бійся прикрого рядка.
Прозрінь не бійся, бо вони як ліки.
Не бійся правди, хоч яка гірка,
не бійся смутків, хоч вони як ріки.
Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш – то уже навіки.
На старих фотографіях всі молоді.
За роками людина сама себе кличе.
У зіницях печалі, як в чорній воді,
відбиваються люди, дерева, обличчя.
І стонадцятий сніг ті поля притрусив,
і уже прилетять не ті самі лелеки.
Біля каси такий незворушний касир,
зафіксовану мить вибиває, мов чеки.
Білі, білі обличчя у чорній воді,
неповторні обличчя навік зостаються.
На старих фотографіях всі молоді.
На старих фотографіях мертві сміються.

Вже почалось, мабуть, майбутнє.

Оце, либонь, вже почалось...

Не забувайте незабутнє,

воно вже інешм взялось!

І не знецінюйте коштовне,

не загубіться у юрбі.

Не проміняйте неповторне

на сто ерзаців у собі!

Минають фронди і жіронди,

минає славне і гучне.

Шукайте посмішку Джоконди,

вона ніколи не мине.

Любіть травинку, і тваринку,

і сонце завтрашнього дня,

вечірню в попелі жаринку,

шляхетну інохідь коня.

Згадайте в поспіху вагона,

в невідворотності зникань,

як рафаелівська Мадонна

у вічі дивиться вікам!

В епоху спорту і синтетики

людей велика ряснота.

Нехай тендітні пальці етики

торкнуть вам серце і вуста.

ГЛІБОВ ЛЕОНІД

БІЛОЧКА

Пухнату Білочку до себе Лев прийняв,

Навіщо й як — того ніхто не знав,

Бо не довідались сороки-цокотухи;
Вони б усюди брехні рознесли,
Зробили б бугая із мухи:
«І так, і перетак, ми бачили, були».
Дознався я, що Білочка служила,
Нічого не робила;
Було їй сказано: нікуди не втікати
І панову хандру потроху розважати.
Марудна служба, що й казати;
Аж жижки трусяться скакати,
А тут сиди, очицями моргай.
Наш вік біжить, не скажеш: потривай.
І Білочка свого діждала —
Старенька і беззуба стала;
Пора прийшла —
І службу відбула.
За те чумацький віз оріхів наділили;
Хоч слово панове справдили,
Аж любо глянути — оріх в оріх,—
Цілісінькую б зиму, дякуючи, їсти,
Та тільки що ж? Дивись на них:
Дали тоді, як нічим гризти.
Є приказка весела: їж,
Коли роток ще свіж,

А то, як прийде час, зов'яне,
Тоді ніщо вже не загляне.

СИНИЦЯ

Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалить,
Що море буцімто згорить,-
Така, бач, є у неї сила.
За вітром слава полетіла
По всіх усядах і кутках,
По байраках і по садках,
Далеко - аж за синє море...
Усім, хто був на морі, горе!
Ану - до берега тікати,
Мерщій добро своє ховати
Од проклятущої Синиці.
Як назлетілось тії птиці,
Як назбиралося звірей,
Людей -
Дивитися на чудасію!..
А пересудливі жінки
Побрали ще й ложки,
Бо мали ту надію,
Як море стане закипати,
Щоб юшки добре посьорбать,
Якої й зроду не сьорбали
(Вони вже, бачте, позивали
Скрізь по обідах куштувать).
От ждуть вони, стоять.

Усі баньки повітрішали...
- От-от уже почне кипіть, -
Хто-небудь нищечком мовляє, -
Ось цитьте, зараз запалає... -
А море все собі гуляє,
І не кипить, і не горить.
Так що ж Синиця?.. Та мовчить!
І запалить не запалила,
А тільки слави наробила
Та з сорому й сховалася кудись.
За сюю капосну дурницю
Полаяли Синицю
Та й розійшлись.
Яка ж в сій байці, братця, сила?
А та: ніколи не хвались,
Поки гаразд не зробиш діла.

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

ВОРОНА І ЛИС

Пробігає лис голодний,
Через пеньки скаче...
Аж слухає: деь ворона
На гілляці кряче...
Прибігає, хоч видати,
Та ніяк дістати,
Лис хитрує і вертиться,
Давай підмовляти...
Підмовляє, щоби злізла...
Прищурює очі...

Обіцяє м'яса гори, —
Ворона не хоче...
«І не хочу, і не злізу, —
Стала говорити, —
Іди собі, коли хочеш,
На село дурити!..
Ти думаєш, що ворона
Розуму не має...
Сидить собі на гілляці,
Нічого не знає.
Та я знаю, що ти хочеш,
Як псявіра, їсти...
І хіба б я дурна була,
Щоб думала злізти?»
«Бог з тобою, голубонько! —
Став лис прикидатись. —
Та тепер вже, зозуленько,
Нічого боятись...
Вийшов указ з того світа,
Щоб мир був усюди!
Щоби мирно собі жили
І звірі, і люди!»
А ворона розважає:
«Брешеш ти, мій враже!.. —
Далі кругом подивилась
Та лисові й каже:
«Та який же мир той буде
Та спокій між нами,
Коли онде йдуть до лісу,
Стрільці із хортами!»

«Будь здорова, голубонько!»
«А то що? Куди ти?»
«Таж стрільців лихо надносить,
Треба утікати!...»
«А указ же з того світу,
Що про мир писали?..»
«Може, вони ще указу
Того не читали».
«Ну, не бійся, голубчику!
Я лиш так сказала...
Але ж вашого указу
І я не читала!..»

ЄВГЕН ГРЕБІНКА

ВЕДМЕЖИЙ СУД

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попеластий Віл
На панській винниці пив, як мошенник, брагу,
Їв сіно, і овес, і сіль.
Суддею був Ведмідь, Вовки були підсудки.
Давай вони його по-своєму судить
Трохи не цілі сутки.
«Як можна гріх такий зробити!
Воно було б зовсім не диво,
Коли б він їв собі м'ясиво»,—
Ведмідь сердито став ревіть.
«А то він сіно їв!» — Вовки завили.
Віл щось почав був говорити,
Да судді річ його спочинку перебили,

Бо він ситенький був. І так определили
І приказали записать:
«Понеже Віл признався попеластий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласті,
Так за такі гріхи його четвертувать
І м'ясо розідрать суддям на рівні часті,
Лисичці ж ратиці оддать».

ЗОЗУЛЯ

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Якось купались у ставку дівчата. Коли вийшли з води, почали вдягатися. А одна красуня, наблизившись до своєї сукні, побачила, що в ній скрутився калачиком вуж. Що тут удієш? Не може бідолашна забрати одяг.

– Віддам сукню, коли погодишся стати мені за дружину.

Стояла дівчина біля води до самого вечора, аж настав час до села повертатися.

– Ну, добре, присилай сватів, – нарешті погодилася красуня.

Оскільки молода селянка не відчувала симпатії до сім'ї чоловіка, то після весілля мешкали в її батька. Минув місяць. Якось вуж і каже дружині:

– Потрібно мені з родичами побачитися. Якщо довго не повертатимуся, прийди на те місце, де колись купалася, й гукни: «Ку-ку, ку-ку, ку-ку!» Я до тебе впливу.

Довго не було чоловіка. Попрямувала тоді дружина до ставка та почала кликати. Вплив вуж, і знову вони зажили разом.

Минуло небагато часу, як чоловік знову йде до своєї рідні.

– Якщо довго не повертатимуся, прийди на те місце, де колись купалася, й гукни: «Ку-ку, ку-ку, ку-ку!» – знову наказує красуні.

Коли вуж утретє йшов до своєї рідні, то заявив дружині таке:

– І цього разу гукатимеш мене: «Ку-ку, ку-ку, ку-ку!» Якщо не впливу сам, то пришлю приятеля. Він привезе тебе до моєї родини. Прошу, не відмовляйся, бо інакше і моєю дружиною не залишишся, і до батьків повернутися не зможеш – перетвілишся у пташку.

Нема й нема вужа. Пішла красуня до ставка та почала його кликати. Вплив із синіх глибин приятель чоловіка. Та молода жінка не зажадала їхати до родини плазуна, а, перетворившись на пташку зі світло-сірим оперенням, стала кувати.

КРИВЕНЬКА КАЧЕЧКА

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Був собі дід та баба, та не було в них дітей. От вони собі сумують; а далі дід і каже бабі:

- Ходім, бабо, в ліс по грибки!

От пішли, бере баба грибки, коли дивиться - у кущику гніздечко, а в гніздечку качечка сидить.

От вона дідові:

- Дивись, діду, яка гарна качечка! А дід каже:

- Візьмімо її додому, нехай вона у нас живе.

Стали її брати, коли дивляться, аж у неї ніжка переломлена. Вони взяли її тихенько, принесли додому, зробили їй гніздечко, обложили його пір'ячком і посадили туди качечку, а самі знов пішли по грибки.

Вертаються, аж дивляться, що в них прибрано, хліба напечено, борщик зварений. От вони до сусідів:

- Хто це? Хто це? Ніхто нічого не знає. Другого дня знов пішли дід і баба по грибки. Приходять додому - аж у них і варенички зварені, і починочок стоїть на віконці. Вони знов до сусідів:

- Чи не бачили кого? Кажуть;

- Бачили якусь дівчину, від криниці воду несла. Така,- кажуть,- гарна, тільки трішки кривенька!

От дід і баба думали-думали: "Хто б це був? " - ніяк не вгадають. А далі баба дідові й каже:

- Знаєш що, діду? Зробимо так: скажемо, що йдемо по грибки, а самі заховасьмося та й будемо виглядати, хто до нас понесе воду. Так і зробили. Стоять вони за коморою, коли дивляться, аж із хати виходить дівчина з коромислом: така гарна! Тільки що кривенька трошки. Пішла вона до криниці, а дід і баба тоді в хату; дивляться - аж у гніздечку нема качечки, тільки повно пір'ячка. Вони тоді взяли гніздечко та й укинули у піч, воно там і згоріло.

Коли іде дівчина з водою. Ввійшла в хату, побачила діда й бабу та зараз до гніздечка - аж гніздечка нема. Вона тоді як заплаче! Дід і баба до неї, кажуть:

- Не плач, Галочко! Ти будеш у нас за дочку; ми будемо тебе любити і жалувати, як рідну дитину!

А дівчина каже:

- Я довіку жила б у вас, якби ви не спалили мого гніздечка та не підглядали за мною; а тепер,- каже,- не хочу! Зробіть мені, діду, кужілочку й веретенце, я піду від вас.

Дід і баба плачуть, просять її зостатися; вона не схотіла. От дід тоді зробив їй кужілочку й веретенце; вона взяла, сіла надворі й пряде.

Коли ж летить каченят табуночок, побачили її й співають:

- Онде наша діва. Онде наша Іва, На метеному дворці, На тесаному стовпці. Кужілочка шумить, Веретенце дзвенить. Скиньмо по пір'ячку, Нехай

летить з нами! А-дівчина їм відказує: - Не полечу з вами: Як була я в лужку, Виломила ніжку, А ви полинули, Мене покинули..

От вони їй скинули по пір'ячку, а самі полетіли далі.

Коли летить другий табуночок. І ці теж:

- Онде наша діва, Онде наша Іва, На метеному дворці, На тесаному стовпці. Кужілочка шумить, Веретенце дзвенить. Скиньмо по пір'ячку, Нехай летить з нами! На метеному дворці,

А дівчина їм відказує:

- Не полечу з вами: Як була я в лужку, Виломила ніжку, А ви полинули, Мене покинули!..

Коли летить третій табуночок, побачили дівчину і зараз:

- Онде наша діва, Онде наша Іва, На метеному дворці, На тесаному стовпці. Кужілочка шумить, Веретенце дзвенить. Скиньмо по пір'ячку, Нехай летить з нами!

Скинули їй по пір'ячку, дівчина увернулася в пір'ячко, зробилася качечкою і полетіла з табуночком.

А дід і баба zostалися самі собі.

КОЗА –ДЕРЕЗА

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Були собі дід та баба. Поїхав дід на ярмарок та й купив собі козу. Привіз її додому, а рано на другий день посилає дід старшого сина ту козу пасти. Пас, пас хлопець її аж до вечора та й став гнати додому. Тільки до воріт став доганяти, а дід став на воротях у червоних чоботях та й питається:

— Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

— Ні, дідусю, я й не пила, я й не їла: тільки бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, тільки бігла через гребельку та вхопила водиці крапельку,— тільки пила, тільки й їла!

От дід розсердився на сина, що він погано худоби доглядає, та й прогнав його.

На другий день посилає другого сина — меншого. Пас, пас хлопець козу аж до вечора та й став гонити додому. Тільки став до воріт доганяти, а дід став на воротях у червоних чоботях та й питається:

— Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

— Ні, дідусю, я не пила, я й не їла: тільки бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку та вхопила водиці крапельку,— тільки пила, тільки й їла!

От дід і того сина прогнав.

На третій день посилає вже жінку. От вона погнала козу, пасла весь день; ввечері стала доганяти до двору, а дід уже стоїть на воротях у червоних чоботях та й питається:

— Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

— Ні дідусю, я й не пила, я й не їла: бігла через місточок, ухопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку,— тільки пила, тільки й їла!

От дід прогнав і бабу.

На четвертий день погнав він уже сам козу, пас увесь день, а ввечері погнав додому і тільки надігнав на дорогу, а сам навпростець пішов; став на воротях у червоних чоботях та й питається:

— Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

— Ні, дідусю, я не пила, я й не їла: бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку,— тільки пила, тільки й їла!

От тоді дід розсердився, пішов до коваля, висталив ніж, став козу різати, а вона вирвалась та й утекла в ліс. У лісі бачить коза зайчикову хатку,— вона туди вбігла та й заховалась на печі.

От прибігає зайчик, коли чує — хтось є в хатці. Зайчик і питається:

— А хто, хто в моїй хатці?

А коза сидить на печі та й каже:

— Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету,—
Тут тобі й смерть.

От зайчик злякався, вибіг з хатки, сів під дубком. Сидить та й плаче. Коли йде ведмідь та й питається:

— Чого ти, зайчику-побігайчику, плачеш?

— Як же мені, ведмедику, не плакати, коли в моїй хатці звір страшний сидить!

А ведмідь:

— От я його вижену! Побіг до хатки:

— А хто, хто в зайчиковій хатці? А коза з печі:

— Я, коза-дереза,

За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету,—
Тут тобі й смерть!

Ведмідь і злякався.

— Ні,— каже,— зайчику-побігайчику, не вижену — боюсь.

От ізнов пішов зайчик, сів під дубком та й плаче. Коли йде вовк і питається:

— А чого це ти, зайчику-побігайчику, плачеш?

— Як же мені, вовчику-братику, не плакати, коли в моїй хатці звір страшний сидить!

А вовк:

— От я його вижену!

— Де тобі його вигнати! Тут і ведмідь гнав, та не вигнав.

— Отже, вижену.

Побіг вовк до хатки та й питається:

— А хто, хто в зайчиковій хатці? А коза з печі:

— Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,

Хвостиком замету,—
Тут тобі й смерть!

Вовк і злякався.

— Ні,— каже,— зайчику-побігайчику, не вижену — боюсь.

Зайчик ізнов пішов, сів під дубком та й плаче. Коли біжить лисичка, побачила зайчика та й питається :

— А чого ти, зайчику-побігайчику, плачеш?

— Як же мені, лисичко-сестричко, не плакати, коли в моїй хатці страшний звір сидить!

А лисичка:

— От я його вижену!

— Де тобі, лисичко, його вигнати! Тут і ведмідь гнав — не вигнав, і вовк гнав, та не вигнав, а то ти!

— Отже, вижену.

Побігла лисичка до хати та:

— А хто, хто в зайчиковій хатці? А коза з печі:

— Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету,—
Тут тобі й смерть!

От лисичка теж злякалась.

— Ні,— каже,— зайчику-побігайчику, не вижену — боюсь.

Пішов зайчик, сів під дубком та й знову плаче. Коли це лізе рак-неборак та й питається:

— Чого ти, зайчику-побігайчику, плачеш?

— Як же мені не плакати, коли в моїй хатці страшний звір сидить!

А рак:

— От я його вижену!

— Де тобі його вигнати! Тут ведмідь гнав, та не вигнав, і вовк гнав, та не вигнав, і лисиця гнала, та не вигнала, а то ти!

— Отже, вижену!

От поліз рак у хатку та й питається:

— А хто, хто в зайчиковій хатці? А коза з печі:

— Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету,—
Тут тобі й смерть!

А рак усе лізе та лізе, виліз на піч та:

— А я, рак-неборак,
Як ущипну,— буде знак!

Та як ущипне козу клешнями!.. Коза як замакає, та з печі, та з хати — побігла, тільки видно! От тоді зайчик радий, прийшов у хатку та так уже ракові дякує. Та й став жити в своїй хатці.

ІВАСИК-ТЕЛЕСИК

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей нема. Журяться дід та баба: «Хто нашої й смерті догляне, що в нас дітей нема?» От баба й просить діда:

— Поїдь, діду, в ліс, вирубай там мені деревинку, та зробимо колисочку, то я положу деревинку в колисочку та й буду колихати; от буде мені хоч забавка!

Дід спершу не хотів, а баба все просить та просить. Послухався він, поїхав, вирубав деревинку, зробив колисочку... Положила баба ту деревинку в колисочку, колише й пісню співає:

Люлі-люлі, Телесику,
Наварила кулешику,
Буду тебе годувати.

Колыхала-колыхала, аж поки полягали вони увечері спати. Встають уранці — аж з тієї деревинки та став синок маленький. Вони так зраділи, що й не сказати! Та й назвали того сина Телесиком.

Росте той синок й росте — і такий став гарний, що баба з дідом не навітшаються з нього.

От як підріс він, то й каже:

— Зробіть мені, тату, золотий човник і срібнеє весельце, буду я рибку ловити та вас годувати!

От дід зробив золотий човник і срібнеє весельце, спустили на річку, він і поїхав. То оце він їздить по річці, ловить рибку та годує діда й бабу, наловить та віддасть — і знову поїде. А мати йому їсти носить. Та й каже:

— Гляди ж, сину, як я кликатиму, то пливи до бережка, а як хто чужий, то пливи далі!

От мати наварила йому снідати, принесла до берега та й кличе:

Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

Телесик почув.

— Ближче, ближче, човнику, до бережка! Це ж моя матінка снідати принесла.

Пливе. Пристав до бережка, наївся, напився, відіпхнув золотий човник срібним весельцем і поплив далі рибку ловити.

А змія й підслухала, як мати кликала Телесика, та прийшла до берега і давай гукати товстим голосом:

Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

А він чує.

— То ж не моєї матінки голос! Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі!

Махнув весельцем — човник і поплив. А змія стояла-стояла та й пішла від бережка геть.

От мати Телесикова наварила йому обідати, понесла до бережка та й кличе:

Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

Він почув:

— Ближче, ближче, човнику, до бережка! Це ж моя матінка мені обідати принесла.

Приплив до бережка, наївся, напився, віддав матері рибку, що наловив, відіпхнув човник і поплив знову.

А змія приходить до берега та знов товстим голосом:

Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

А він почув, що не материн голос, та махнув весельцем:

— Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі! Човник і поплив далі.

Змія бачить, що нічого не вдіє, та пішла до коваля:

— Ковалю, ковалю! Скуй мені такий тоненький голосок, як у Телесикової матері!

Коваль і скував. Вона пішла до бережка й стала кликати:

Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

А він думав, що то мати.

— Ближче, ближче, човнику, до бережка! То ж мені матінка їсти принесла!

Та й приплив до бережка. А змія його мерщій ухопила з човна та й понесла до своєї хати.

— Зміючко Оленко, відчини!

Оленка й відчинила, змія ввійшла в хату.

— Зміючко Оленко, натопи піч так, щоб аж каміння розпадалося, та спечи мені Телесика, а я підую гостей покличу, та будемо гуляти.

Та й полетіла кликати гостей.

От Оленка натопила піч так, що аж каміння розпадається а тоді й каже:

— Сідай, Телесику, на лопату! А він каже:

— Коли ж я не вмію,— як його сідати?

— Та вже сідай! — каже Оленка. Він і положив на лопату руку.

— Так? — каже.

— Та ні-бо: сідай зовсім! Він положив голову:

— Отак, може?

— Та ні-бо, ні! Сідай увесь!

— А як же? Хіба так? — та й поклав ногу.

— Та ні-бо,— каже Оленка,— ні, не так!

— Ну, так покажи ж,— каже Телесик,— бо я не знаю як. Вона й стала показувати, та тільки сіла, а він за лопату та й укинув її в піч, і заслінкою піч затулив, а сам замкнув хату, зліз на превисоченного явора та й сидить. От змія прилітає з гостями.

— Зміючко Оленко, відчини!

Не чує.

— Зміючко Оленко, відчини!

Не озивається.

— От вража Оленка, вже десь повіялась.

От змія сама відчинила хату, повходили гості, посідали за стіл. Відслонила змія заслінку, вийняла з печі, та й їдять — думали, що то Телесик. Попоїли добре, повиходили надвір та й качаються по траві.

— Покочуся, повалюся, Телесикового м'яся наївшись!

А Телесик із явора:

— Покотіться, поваліться, Оленчиного м'яся наївшись!

Вони слухають... Де це? Та знов:

— Покочуся, повалюся, Телесикового м'яся наївшись.

А він знову:

— Покотіться, поваліться, Оленчиного м'яся наївшись!

Вони далі:

— Що воно таке?

Давай шукати, давай дивитися, та й угледіли Телесика на яворі. Кинулись до явора та й почали його гризти. Гризли-гризли аж зуби поламали, а не перегризуть. Кинулись до коваля:

— Ковалю-ковалю, покуй нам такі зуби, щоб того явора перегризти!

Коваль і скував. Вони як почали знову... От-от уже перегризуть. Коли летить табун гусей. Телесик їх і просить:

Гуси-гуси, гусенята!
Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
А в батенька їсти, й пити,
Ще й хороше походити!

А гуси й кажуть:

— Нехай тебе середні візьмуть!

А змії гризуть-гризуть... Аж летить знову табун гусей. Телесик і просить:

Гуси-гуси, гусенята!
Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
А в батенька їсти, й пити,
Ще й хороше походити!

Так і ці йому кажуть:

— Нехай тебе задні візьмуть!

А явір аж тріщить. Відпочинуть змії та й знов гризуть, відпочинуть та й знов... Аж летить іще табун гусей. Телесик так їх просить:

Гуси-гуси, гусенята!
Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
А в батенька їсти, й пити,
Ще й хороше походити!

І ці кажуть:

— Нехай тебе заднє візьме!

Та й полетіли.

Сидить сердешний Телесик, от-от явір упаде, от-от доведеться пропасти!
Коли це летить собі одне гусеня: відбилося — насилу летить, Телесик до нього:

Гуся-гуся, гусенятко!
Візьми мене на крилятко
Та понеси до батенька,
А в батенька їсти, й пити,
Ще й хороше походити!

От воно:

— Сідай!— каже та й ухватило його на крила. Та втомилось сердешне, так низько несе. А змія за ним — ледве не вхопить його — женеться. Та таки не наздогнала. От воно принесло та й посадило Телесика на призьбі, а само ходить по двору, пасеться.

От сидить Телесик на призьбі та й слухає, що в хаті робиться. А баба напекла пиріжків, та виймає в печі, і каже:

— Це тобі, діду, пиріжок, а це мені пиріжок!

А Телесик знадвору:

— А мені?

То це вона знову виймає пиріжки та:

— Оце тобі, дідусю, пиріжок, а це мені!

А Телесик знову:

— А мені?

Вони й почули. Що це?

— Чи ти чуєш, діду, щось наче гукає?

— Та то,— каже дід,— мабуть, так учувається.

Та знов баба:

— Оце тобі, дідусю, пиріжок, а це мені!

— А мені? — каже з призьби Телесик.

— Отже, таки озивається! — говорить баба та зирк у вікно — аж на призьбі Телесик. Вони тоді з хати, та вхопили його, та внесли в хату, та такі раді...

А гусятко ходить по двору, то мати й побачила.

— Он гусятко ходить. Піду впіймаю та заріжу.

А Телесик каже:

— Ні, мамо, не ріжте, а нагодуйте його! Коли б не воно, то я б у вас і не був.

От вони нагодували його, й напоїли, і під крильця насипали пшона. Так воно й полетіло.

От вам казочка, а мені бубликів в'язочка.

ЯК ЛІНИВУ ДІВЧИНУ ПРАЦЮВАТИ ВЧИЛИ

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Жив собі заможний чоловік у якого була велика сім'я. Дев'ятеро його синів виросли слухняними та працьовитими, наймолодша ж донька – ледачою та пустотливою. Не пряла, не мила, не шила. Тільки перед дзеркалом сиділа. Батько інколи свариться на неї, а мати захищає:

– Не кричи на доню, вона ж у нас така маленька! Іще встигне наробитися!

Так минали роки, а дівчина не ставала до роботи. Одного разу прийшли до їхньої оселі з сусіднього села сватати доньку. Зраділи чоловік із жінкою, що їхню дитину заберуть гарні люди, може, і працювати навчать.

Так почала жити дівчина в новій родині.

Якось уранці всі повставали та взялися до роботи. Молодиця лінується, та ніхто на неї за це не свариться.

Опівдні зібралася родина за столом. Батько питає, хто що робив. Мати поралася вхаті, син – надворі, діти грядки пололи.

– А ти, невісточко, чим займалася? – питає старий.

– У мене немає звички працювати, – відповідає дівчина, – та й не вмію нічого.

– Коли нічого не робила, то і їсти не заслужила.

Усі смачно пообідали, а невістка цілий день голодна ходила. Наступного дня молодичка встала рано, бо голод спати не давав. **Свекруха** готувала сніданок і невістку не просила допомагати. А та сама взяла відро та принесла води з криниці. Під обід господар знову питає, хто чим займався. Всі розповіли, а мати й каже:

– Наша невістка сьогодні води принесла.

– Добре, – говорить старий, – дайте їй за це горнятко води.

Випила бідолаха воду, поплакала, а сама думає: «Якщо й далі нічого не робитиму, схудну та знесилюся».

Наступного ранку прокинулася дівчина до сходу сонця та й почала поратися по господарству: сніданок приготувала, в хаті поприбирала, корів подоїла, білизну попраала.

Через тиждень завітали в гості батьки молодиці. Заходять, дивляться й не впізнають доньку – така працьовита стала.

– Я тепер, тату, більше ніколи лінуватися не буду, – мовила дівчина, – бо голод страшніший за будь-яку роботу.

ЧОМУ РАК ЧЕРВОНИЙ

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Одного дня, коли вже по-весняному гріло сонечко й на річці почала танути крига, на берег, розминаючи клішні, виліз рак. Малий зручно вмовстився на велетенський камінь і підставив спинку теплим променям.

Неподалік заворушився очерет, і, розсунувши лапками зарості, визирнула черепашка. І хоча пісок був іще холодним, мала раділа:

– Невдовзі весна!

Озирнувшись довкола, плазунка помітила сусіда, що ніжився на сонечку, та не стримала обурення:

– От негідник! Чудово знає, що на цьому камінчику завжди засмагаю я.

Черепашка кинулася боронити свою територію:

– Гей, приятелю! Не пригадую, щоб дозволяла займати моє місце. Як не соромно?

– Тихіше, сусідко. Від твого галасу вся риба поховалась у воду. Не бачу приводу для суперечки, адже першим завітав сюди.

– Нечуване нахабство! – ще дужче обурилася крихітка.

– Мушу вибачитися лише за те, що спритніший.

– Оце так розвеселив, – зареготала черепашка. – Ти – перший, кого б лишила далеко позаду під час змагань із бігу.

– Ах так, – від образи рак ледве зміг вимовити слово. – Тоді чому б не перевірити це? Навіть не сумнівайся, переможцем стану я.

– Виграєш хіба що на конкурсі зухвальців, – зауважила розумниця. – Приймаю виклик.

Черепашка та рак домовилися, що долатимуть відстань від однієї верби до іншої. За перебігом перегонів слідкував суддя – дятел. За командою пернатого суперники кинулися вперед. Річковий мешканець знав короткий шлях, тому побіг між кущами, забувши про те, що стежка вкрита велетенськими кучугурами. Тому не дивно, що бідолаха застряг. Коли йому нарешті вдалося звільнитися з крижаної пастки, над головою пролунав крик дятла:

– Переможця визначено. Черепаха першою дісталася фінішу.

– Протестую! – заволав обурений хитрун.

Тільки його ніхто не слухав. Невдаха ще довго лементував і розмахував клешнями. Почервонівши від гніву та заздрості, він так і залишився багряним.

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ

ІМЕННИ

Оповідання

У Ніни велика сім'я: мати, батько, два брати, дві сестри й бабуса. Ніна найменша: їй восьмий рік. Бабуса — найстарша: їй вісімдесят два роки. Коли сім'я обідає, у бабусі дрижать руки. Несе ложку бабуса — ложка дрижить, крапельки капають на стіл.

Скоро день народження Ніни. Мама сказала, що на її іменини в них буде обід. На обід Ніна хай запросить подруг.

Ось і гості прийшли. Мама накриває стіл білою скатертиною.

Ніна подумала: це ж і бабуся за стіл сяде. А в неї ж руки дрижать... Подруги сміятимуться. Розкажуть потім у школі: у Ніниної бабусі руки дрижать.

Ніна тихенько сказала мамі:

— Мамо, хай бабуся сьогодні за стіл не сідає.

— Чому? — здивувалась мати.

— В неї руки дрижать. Капає на стіл...

Мама зблідла. Не сказавши ні слова, вона зняла зі столу білу скатерть і сховала її в шафу.

Мама довго сиділа мовчки, потім сказала:

— У нас сьогодні бабуся хвора. Тому іменинного обіду не буде. Поздоровляю, Ніно, тебе з днем народження. Моє тобі побажання: будь справжньою людиною.

НАЙГАРНІША МАМА

Випало Совеня із гнізда та й повзає. Далеко забилося, не може знайти рідного гнізда. Побачили птахи малого - некрасивого, з великою голівкою, вухатого, банькатоного, жовторотоного. Побачили та й питають, дивуючись:

- Хто ти такий, де ти взявся?

- Я Совеня, - відповідає мале. - Я випало з гнізда, не вмію ще літати і вдень дуже погано бачу. Я шукаю маму.

- Хто ж твоя мама? - питає Соловей.

- Моя мама Сова, - гордо відповідає Совеня.

- Яка ж вона? - питає Дятел.

- Моя мама найгарніша.

- Розкажи, яка ж вона, - питає Дрізд.

- У неї голова, вуха й очі такі, як у мене, - відповідає з гордістю Совеня.

- Ха-ха-ха! - зареготали .Соловей, Дятел і Дрізд. - Та ти ж потвора.

Виходить, і мати твоя така сама потвора.

- Неправда! - закричало Совеня. - Мама в мене найгарніша.

Почула його крик Сова, прилетіла потихеньку, взяла Совеня за лапку й повела до рідного гнізда. Совеня уважно подивилося на свою маму: вона була найгарніша.

ДЖОННІ УЕЛЬШ

ПЕРЕДСМЕРТНИЙ ЛИСТ ГАБРІЕЛЯ ГАРСІА МАРКЕСА

Якби на одну мить Бог забув, що я всього лиш ганчіркова маріонетка, і подарував би мені клапчик життя, я би тоді, напевне, не казав все, що думаю, але точно би думав, що кажу. Я би цінував речі не за їхню вартість, а за їх значення.

Я би спав менше, більше би мріяв, розуміючи, що кожную хвилину, коли ми заплющуємо очі, ми втрачаємо шістдесят секунд світла. Я би йшов, поки решта сплять, не спав, поки інші сплять. Я би слухав, коли інші говорять, і як би я насолоджувався чудесним смаком шоколадного морозива.

Якби Бог наділив мене ще однією миттю життя, я би вдягався скромніше, валявся на сонці, підставивши теплим промінцям не лише моє тіло, а й душу. Господи, якби у мене було серце, я би написав усю свою ненависть на льоду і чекав, поки вигляне сонце. Я би полив слізьми троянди, щоби відчути біль їх колючок і яскраво-червоний поцілунок їх пелюсток...

Господи, якби у мене ще залишався шматочок життя, я би не провів ні одного дня, не сказавши людям, яких я люблю, що я їх люблю. Я би переконав

кожну дорогу мені людину в моїй любові і жив би закоханий в любов. Я би пояснив тим, котрі помиляються, вважаючи, що перестають закохуватись, коли старіють, не розуміючи, що старіють, коли перестають закохуватись!

Дитині я би подарував крила, але дозволив би їй самій навчитися літати. Людей похилого віку я би переконав у тому, що смерть приходить не зі старістю, а із забуттям. Я стільки навчився у вас, люди, я зрозумів, що кожен хоче мешкати на вершині гори, не розуміючи, що істинне щастя очікує його, на спускові.

Я зрозумів, що з того моменту, коли вперше новонароджене немовля стисне в своєму маленькому кулачку палець батька, воно його більше ніколи не відпустить. Я зрозумів, що одна людина має право дивитися на іншу з висоти тільки тоді, коли вона допомагає їй піднятися. Є стільки речей, котрим ще я міг би навчитися у вас, люди, але, насправді, вони навряд чи стануть в пригоді, тому що, коли мене покладуть у валізу, я, нажаль, уже буду мертвий. Завжди говори те, що відчуваєш, і роби, що думаєш.

Якби я знав, що сьогодні я в останній раз бачу тебе сплячою, я би міцно обійняв тебе і молився Богу, щоби він зробив мене твоїм ангелом-охоронцем. Якби я знав, що сьогодні бачу в останнє, як ти виходиш із дверей, я би пригорнув, поцілував би тебе і покликав би знову, щоби дати тобі більше. Якби я знав, що чую твій голос востаннє, я би записав на плівку все, що ти скажеш, щоби слухати це ще і ще, безкінечно. Якби я знав, що це останні хвилини, коли я бачу тебе, я би сказав: «Я кохаю тебе», – і не передбачував, дурень, що тобі це і так відомо. Завжди є завтра, і життя надає нам ще одну можливість, щоб все виправити, але якщо я помиляюсь і сьогодні це все, що нам залишилось, я би хотів сказати тобі, як сильно я тебе кохаю, і що ніколи тебе не забуду. Ні юнак, ні старець не може бути впевненим, що для нього наступить завтра.

Сьогодні, можливо, останній раз, коли ти бачиш тих, кого любиш. Тому не чекай чогось, роби це сьогодні, адже якщо завтра не прийде ніколи, ти будеш жалкувати про той день, коли у тебе не знайшлося часу для однієї посмішки,

одних обіймів, одного поцілунку, і коли ти був занадто зайнятим, щоби виконати останнє бажання.

Підтримуй близьких тобі людей, шепочи їм на вухо, як вони тобі потрібні, люби їх і поведься з ними обережно, знайди час для того, щоби сказати: «мені шкода», «пробач мене, будь ласка» і «дякую», і всі ті слова кохання, які ти знаєш. Ніхто не запам'ятає тебе за твої думки.

Проси у Господа мудрості та сили, щоб говорити про те, що відчуваєш. Покажи своїм друзям, наскільки вони важливі для тебе. Якщо ти не скажеш це сьогодні, завтра буде таким же, як вчора. І якщо ти цього не зробиш ніколи, ніщо не буде мати значення. Втілюй свої мрії. Цей момент настав...

переклад Володимира КУЧЕРЯВОГО

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ЛІСОВА ПІСНЯ (уривок)

М а в к а

Ох, як я довго спала!

Л і с о в и к

Довго, дочко!

Вже й сон-трава перецвітати стала.

От-от зозулька маслечко сколотить,

в червоні черевички убереться

і людям одмірятиме літа.

Вже з вирію попрілітали гості.

Он жовтими пушинками вже плавлють

на чистім плесі каченятка дикі.

М а в к а

А хто мене збудив?

Л і с о в и к

Либонь, весна.

М а в к а

Весна ще так ніколи не співала,
як отепер. Чи то мені так снилось?

Лукаш знов грає [мелодія № 5].

Ні... стій... Ба! чуєш?.. То весна співає?

Лукаш грає мелодію № 5, тільки ближче.

Л і с о в и к

Та ні, то хлопець на сопілці грає.

М а в к а

Який? Невже се "Той, що греблі рве"?

От я не сподівалася від нього!

Л і с о в и к

Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,

Лукаш на ймення.

М а в к а

Я його не знаю.

Л і с о в и к

Бо він уперше тут. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,
де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...

М а в к а

Хотіла б я побачити його.

Л і с о в и к

Та нащо він тобі?

М а в к а

Він, певне, гарний!

Л і с о в и к

Не задивляйся ти на хлопців людських.

Се лісовим дівчатам небезпечно...

М а в к а

Який-бо ти, дідусю, став суворий!

Се ти мене отак держати будеш,

як Водяник Русалку?

Л і с о в и к

Ні, дитинко,

я не держу тебе. То Водяник

в драговині цупкій привик одвіку

усе живе засмоктувати. Я

звик волю шанувати. Грайся з вітром,

жартуй із Перелесником, як хочеш,

всю силу лісову і водяну,

гірську й повітряну приваб до себе,

але минай людські стежки, дитино,

бо там не ходить воля, - там жура

тягар свій носить. Обминай їх, доню:

раз тільки ступиш - і пропала воля!

М а в к а

(сміється)

Ну, як-таки щоб воля - та пропала?

Се так колись і вітер пропадає!

Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із сопілкою.

Лісовик і Мавка ховаються.

Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку.

М а в к а

Не руш! не руш! не ріж! не убивай!

Л у к а ш

Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?

Я тільки хотів собі вточити соку з берези.

М а в к а

Не точи! Се кров її.

Не пий же крові з сестроньки моєї!

Л у к а ш

Березу ти сестрою називаєш?

Хто ж ти така?

М а в к а

Я - Мавка лісова.

Л у к а ш

(не так здивовано, як уважно придивляється до неї)

А, от ти хто! Я від старих людей

про мавок чув не раз, але ще зроду

не бачив сам.

М а в к а

А бачити хотів?

Л у к а ш

Чому ж би ні?... Що ж, ти зовсім така,

як дівчина... ба ні, хутчій як панна,

бо й руки білі, і сама тоненька,

і якось так убрана не по-наськи...

А чом же в тебе очі не зелені?

(Придивляється).

Та ні, тепер зелені... а були,

як небо, сині... О! тепер вже сиві,

як тая хмара... ні, здається, чорні

чи, може, карі... ти таки дивна!

М а в к а

(усміхаючись)

Чи гарна ж я тобі?

Л у к а ш

(соромлячись)

Хіба я знаю?

Хіба я знаю?

М а в к а

(сміючись)

А хто ж те знає?

Л у к а ш

(зовсім засоромлений)

Ет, таке питаєш!..

М а в к а

(щиро дивуючись)

Чому ж сього не можна запитати?

Он бачиш, там питає дика рожа:

"Чи я хороша?"

А ясен ь їй киває в верховітті:

"Найкраща в світі!"

Л у к а ш

А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав - дерево німе, та й годі.

М а в к а

Німого в лісі в нас нема нічого.

Л у к а ш

Чи то ти все отак сидиш у лісі?

М а в к а

Я зроду не виходила ще з нього.

Л у к а ш

А ти давно живеш на світі?

М а в к а

Справді,

ніколи я не думала про те...

(Задумується).

Мені здається, що жила я завжди...

Л у к а ш

І все така була, як от тепер?

М а в к а

Здається, все така...

Л у к а ш

А хто ж твій рід?

чи ти його зовсім не маєш?

М а в к а

Маю.

Є Лісовик, я зву його "дідусю",

а він мене - "дитинко" або "доню".

Л у к а ш

То хто ж він - дід чи батько?

М а в к а

Я не знаю.

Хіба не все одно?

Л у к а ш

(сміється)

Ну та й чудні ви

отут у лісі! Хто ж тобі тут мати,

чи баба, чи вже як у вас зовуть?

М а в к а

Мені здається часом, що верба,

ота стара, сухенька, то - матуся.

Вона мене на зиму прийняла

і порохном м'якеньким устелила

для мене ложе.

Л у к а ш

Там ти й зимувала?

А що ж ти там робила цілу зиму?

М а в к а

Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?

Спить озеро, спить ліс і очерет.

Верба рипіла все: "Засни, засни..."

І снилися мені все білі сні:

на сріблі сяли ясні самоцвіти,

стелилися неznані трави, квіти,

блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі

спадали з неба - білі, непрозорі -

і клалися в намети... Біло, чисто

попід наметами. Ясне намисто

з кришталю грає і ряхтить усюди...

Я спала. Дихали так вільно груди.

По білих снах рожевії гадки

легенькі гаптували мережки,

і мрії ткались золото-блакитні,

спокійні, тихі, не такі, як літні...

Л у к а ш

(заслухавшись)

Як ти говориш...

М а в к а

Чи тобі так добре?

Лукаш потакує головою.

Твоя сопілка має кращу мову.

Заграй мені, а я поколишуся.

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ

ХАЗЯЇН (уривок)

Входять Куртц, Зеленський і Ліхтаренко; увійшовши, кланяються.

Двері напіводчинені. Феноген, пропустивши економів, сідає на ступі так, що йому все чуть і видно.

Пузир. Доброго здоров'я! Ну як таки ви, пане Зеленський, і досі не загнуждали мануйлівських мужиків?! Де ж це видано, щоб на буряках платить робочому по тридцять п'ять копійок в день? (До Ліхтаренка.) Порфирій! Почому у тебе в Чагарнику робили і роблять поденно?

Ліхтаренко. З початку весни по п'ятнадцять копійок, потім по двадцять, тепер, в гарячу пору, по двадцять п'ять на їх харчах!

Пузир. Чуєте? І по двадцять п'ять копійок багато, але все ж таки не тридцять п'ять! Та ще, либонь, ви й харчуєте?

Зеленський. Харчую.

Пузир. Боже мій! І харчуєте?! То це вийде по сорок п'ять копійок. Добре хазяйнуємо! Робочі все заберуть, а нам же що зостанеться, а чим же я буду вам жалування платити? Так не можна, ви не вмієте зробити дешевого робітника!

Зеленський. У нас умови одні, а в Чагарнику, де Ліхтаренко, - умови другі.

Пузир. Умови люде роблять.

Зеленський. Околиця до околиці не приходить! У Мануйлівці люде більше зажиточні, ніж де: окрім своїх наділів, держать оброчну казенну землю в аренді, артілі почали заводять. А робочий, самі знаєте, тільки там дешевий, де землі нема, де нема за що рук зачепить, де бідність.

Пузир. Так ви зробіть у Мануйлівці бідність!

Зеленський. Це не од мене залежить.

Пузир. Вибачайте, пане Зеленський, це від голови залежить! От побачите, що там зробить

Ліхтаренко. Слухай, Порфирій, я тебе переведу в Мануйлівку, а вас, пане Зеленський, в Чагарник.

Феноген (за дверима). Ох-хо-хох!

Зеленський. Помилуйте, за віщо ж! Я торік чистої прибилі дав п'ять тисяч, а цей рік надіюсь...

Пузир. Порфирій дасть десять тисяч! Ви не умієте з народом, а Порфирій уміє, і дасть десять тисяч, - побачите! От що, Порфирій: мануйлівці запустили недоїмку і не заплатили. Через тиждень та оброчна земля, що держать в аренді мануйлівці, отдається з торгів на новий строк. Треба, щоб казенна земля зосталась за мною, чуєш?

Ліхтаренко. Попробую!

Пузир. Це тобі не борщ, тут пробувать нічого - треба взять! Ти розумієш? Взять! Казенну оброчну статтю взять! Наділи мужицькі на десять літ в аренду взять! А як мужик зостанеться без землі - роби з ним, що хочеш; а поки при землі, мужики все одно що бури, нічого з ними не зробиш!

Зеленський. Я вже пробував...

Пузир. Ви ніколи не пробуйте, а просто-їжте!

Зеленський. Мануйлівців не вкусиш!

Ліхтаренко. Аби зуби.

Пузир. Правда. Ти вже у Чагарнику взяв крест'янські наділи в аренду, тепер стежка протоптана, опит є, починай і в Мануйлівці.

Зеленський. Дозволяю собі звернуть вашу увагу на те, що у Мануйлівці є такий учитель-артільщик і біля нього чоловіка три з молодих, що через них і Ліхтаренко зуби ламає.

Пузир. Порфирій, настали зуби! Опит є, стежка протоптана, шквар!

Ліхтаренко. Срібними та золотими зубами можна не то Мануйлівку, не то уїзд, а й губерню можна з'їсти!

Пузир. Нам нужен дешевий робітник, розумієте? А без дешевого робітника хазяйство вести - годі! Так-ви, пане Зеленський, приймайте Чагарник від Ліхтаренка, а він прийме Мануйлівку від вас.

Зеленський. Помилуйте, в Чагарнику менше жалування, а у мене сім'я!є

Феноген (за дверима). Ох-хо-хох!

Пузир (глянув на Феногена). Жалування вам буде те саме, що і в Мануйлівці, побачу, як будете справлятися по готовому!

Зеленський. Спасибі!

Пузир. Та от що: як тільки хліб знімете, - триста десятин стерні засієте магаром, щоб була добра отава, бо я купив ще дванадцять тисяч овець, треба гарно випасти на салган. А ви, Карло Карлович, завтра поїдете в степи на прийомну овець - їх туди приженуть. Увечері я дам вам наряд.

Куртц. Еті да, еті нет!.. У нас сорок тисяч овса, а ще дванадцять тисячов купіл, нужен другий помощник, без другий помощник - не можна.

Пузир. Обійдеться, чабани надєжні.

Куртц. Еті - нет! Чабан - цкелей кричал, а шахмейстер голова, еті - да!

Пузир. Для овець доволі вашої голови!

Куртц. Одна голова на п'ятдесят дві тисячов овса - еті нет, еті нікогда.

Пузир. Доволі. Зате я восени вашу голову оливою гарно помастю.

Куртц. Ха-ха-ха! Олифа - еті да! Корошо!.. А только помощник нужно.

Пузир. Обійдетесь! А старшого чабана, Клима, виженіть зараз!

Куртц. Зашем, еті - да! Корошій чабан гнать? Собаку корошого гнать, еті - нет!

Пузир. Він мошеник!

Куртц. Клим?! Еті - нет! Еті нікогда!

Пузир. Мені відомо, що як здавали дві тисячі валахів Крячковському, він за десять карбованців додав йому двадцять валахів лишніх.

Куртц. Еті - да? Еті - нет!.. Еті нікогда! Помилялся - можна, проскакувал - можна, а за деньгі - еті нікогда!

Пузир. А я вам кажу- продав! Вигнать! Мені потрібні люди надійні, чесні, а як ви станете самі виправляти шахраїв, то мене обберуть, як липку. Вигнать! Я йому вірив, а він він який!

Куртц. Еті - да?.. Еті - нет! Еті - никогда! Я будет узнавал. Шестий шабан, еті - паскудство. (вийшов)

Пузир. Ідіть з богом

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

НАТАЛКА – ПОЛТАВКА (уривок)

Н а т а л к а. Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річі вашей в толк собі не возьму.

В о з н и й. Лукавиш - теє-то як його - моя галочко! і добре все розумієш. Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Н а т а л к а. Гріх вам над бідною дівкою глумитися; чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару.

В о з н и й. Ізложенні в отвітних річах твоїх резони суть - теє-то як його - для любові ничтожні. Уязвленное частореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. Она любов все - теє-то як його - ровняєть. Рци одно слово: "Люблю вас, пане возний!" - і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

Н а т а л к а. У вас єсть пословиця: "Знайся кінь з конем, а віл з волон"; шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підіть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, що і розказати не можна.

В о з н ы й. Бачив я многих - і ліпообразних, і багатих, но серце моє не
імієть - тее-то як його - к ним поползновения. Ти одна заложила ему позов на
вічні роки, і душа моя єжечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години.

Н а т а л к а. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я
того і не зрозумію; та і не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

В о з н ы й. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже - тее-то як його
- полюбив, як тільки ви перейшли жити в наше село. Моїх діл околичності,
возникаючі із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред
тобою; тепер же, читая - тее-то як його - благость в очах твоїх, до формального
опреділенія о моєй участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію:
могу лі - тее-то як його - без отсрочок, волокити, проторов і убитков получить
во вічне і потомственное владініє тебе - движимое і недвижимое імініє для
душі моєй - з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своєй волі -
тее-то як його - розпоряджатель? Скажи, говори, отвічай, отвітствуй, могу лі бить
- тее-то як його - мужем пристойним і угодним душі твоєй і тілу?

Н а т а л к а (поет).

Видно шляхи полтавської і славу Полтаву,

Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.

Не багата я і проста, но чесного роду,

Не стиджуся прясти, шити і носити воду.

Ти в жупанах і письменний, і рівня з панами,

Як же можеш ти дружитись з простими дівками?

Єсть багацько городянок, вибирай любую;

Ти пан возний - тобі треба не мене, сільськую.

(По окончаніи пения говорит).

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартувати надо мною, безпомощною сиротою. Моє все багатство єсть моє добре ім'я; через вас люди начнуть шептати про мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

ОСТАП ВИШНЯ

ЯК МИ КОЛИСЬ УЧИЛИСЬ

Дуже рано починалася за старих часів професійна на селі освіта.

Тоді вона починалася, коли Ванька або Одарочку було вже «одлучено» і коли Ванькові або Одарочці сорочка підіймалася вище того місця, про яке ви зараз не думаєте, і зав'язувалася вузлом на спині.

— Щоб не закаляло! А то воно в мене, вибачте, на втори слабеньке.

Ванько (або Одарочка) у цей час свого віку вже міцно трималося за материну спідницю і весь час:

— Мамо! Моні!

— Ось не мамай мені над душею! На ось дубця, пожени гуси за ворота. Він у мене хороший хлопець! Пожени, пожени! Мама на базар поїдуть, гостинця куплять! Отак, отак їх! Гиля, кричи, гиля! Отак! От цяця Ванько! От цяця! А Меланя кака,— вона мами не слухає! Жени! Жени!

Це були перші й найранніші кроки нашої освіти. Гуси — це був перший і обов'язковий етап нашої освіти. Програма нашої освіти у нас на селі складалася на підставі споконвічних традицій і на підставі життєвих умов.

Їхніми інструкціями ми керувалися, за їхніми вказівками ми йшли.

Так, значить, перша наука — це гуси.

Пасти гуси, впасти їх так, щоб у чужі копи не вбралися, пригнати додому всіх до одного — це була програма нашого «технікуму», першого, сказати б, курсу.

Коли ви цього іспиту не складете, коли у вас одберуть де-небудь у чужому просі або на чужій стерні картуза або ж ви, навчаючись поціляти, бахнете гусеня грудкою по голові і приженете додому замість восьми гусенят семеро,— крім того, що на вас буде побито нового-новісінького віника, вас ніколи не переведуть на вищий курс.

Вищий курс — це свині.

Самі ж ви, певна річ, розумієте, що це вже справа далеко серйозніша, ніж гуси.

Свиню ви вже в самій сорочці не впасете. Тут уже обов'язково потрібні були штани... Хоч і з прорішкою ззаду, а проте штани, та ще й на одній підтяжці.

Замість дубця потрібний невеликий кийок.

Цю справу доручалося громадянинуві від шести років. Раніше — ні. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше — поважності.

Сказати:

— Аля! Бодай була вона тобі здохла! Це не те, що невинне й наївне:

— Гиля-гиля!

Тут уже треба було, щоб свиня почувала, що над нею є верховне начало, треба було вчасно й уміючи вхлудити її кийком, не хапаючись і не нервуючись, а свідомо своєї гідності, ніби так, між іншим, прослати на вигоні басом:

— А куди ж ото ти пішла? Кажі, га? Куди ря-а-а-ба? А потім солідно додати:

— Сибірки на тебе нема!

«Володарем» над свинями ми були до десяти-одинадцяти років. Потім ішли такі «курси» вищої освіти:

Телята.

Вівці.

Корови.

Коні...

Переступивши на телячий курс, вже «дозволялося» вкрати в батька паперу й закурювати цигарку з кінського кізяку або прохати в прохожих (тільки не з свого села):

— Дядю, закурить нема?!

— Нема!

— Так дайте ж хоч сірничка!

В цей час (узимку) починалася й загальна освіта в місцевій церковноприходській або в народній школі...

Звичайно, коли була та школа та були чоботи, щоб у школу ходити.

Дійшовши до кінського курсу, ввечері вже можна було, пригнавши коней додому, вискочити на вулицю на колодки.

Коли мати, було, почнуть:

— Уже, сибіряко, хата тобі чимсь тхне!? Уже на вулицю! Можна було матері відповісти:

— Та?!

А як батько почнуть, краще мовчати. Бо в батька аргументи були значно солідніші:

— Ти не той, не дуже! Що ото чоботи вже бутилками пристроюєш? Ти мені дивись! Поб'ю на сукиному синові істика до цурки!

Батькові іноді тільки можна було сказати, та й то потихеньку:

— Та я хіба, тату, що?! Я ж — нічого...

Кіньми закінчувалася освіта в нашому «технікумі».

Освіта в «технікумі» провадилася однаково для хлопців і дівчат.

З певними, розуміється, відмінами: одночасно з «технікумом» хлопець вчився погоничувати, тесати, стругати, а дівчинка — коноплі брати, тіпати, прясти, вишивати.

А далі функції хлопчачі й дівчачі різко розмежовувалися: хлопець ішов на плугатаря, на косаря, а дівчина на полільницю й на в'язальницю.

Співати вчилися разом на колодках. Співать — це обов'язково, як дихати.

Закінчувалася наша освіта материними словами: Женить би вже лобуряку слід!

Або:

— Та моя вже доросленька! Кума казали, що Іванів Максим уже напитував! Мабуть, так у М'ясниці й обкрутимо! Час уже!

Кінець був нашій освіті.

А тепер як подивишся — і семилітки, і десятилітки, технікуми, інститути, університети, академії... Ой як «тяжко» тепер нашій молоді! Нам було значно легше!

ЛОСЬ

Лось, або лісова корова, плодиться здебільша по лісових просторах північної частини Батьківщини нашої - Радянського Союзу.

Забрідає він іноді і в центральну частину, доходить до Білорусії й до українського Полісся, але дуже й дуже рідко.

Одного разу зчинився був гвалт, що під Києвом, у Пущі-Водиці, бачили в лісі лося.

Зібралися місцеві охотники, позаряджали рушниці жаканівськими кулями, наздогнали того лося, оточили, - до нього, а він не дуже й тікає, а просто йде на мисливців і мукає...

Виявилося, що звичайнісінька собі корова, та до того ще й ялівка, в лісі заблукала.

У Києві одного лося я сам бачив, але не цілого лося, а саму тільки голову, але про це трохи згодом.

Лось зветься ще "сохатим".

Чому він так зветься, я достеменно не знаю, але, очевидно, через те, щось колись, за давньої давнини, коли мамонтів у чотирьохлемішний плуг запрягали, то лосі тягали тільки соху.

Лось-звір дуже здоровий: дорослий самець важить іноді більше як тонну.

Отже, полювати лося - не тільки гордість, а пудів з півсотні доброї гов'ядини (чи лосятини), не кажучи вже про шкуру, ратиці, хвіст і роги.

А роги в лося величезні та розложисті - гребінців із них можна наробити, ну, може, не вагон, а таки чималенько.

Полювати лося - річ дуже прибуткова, через те ми й узялися розповісти про спосіб цього полювання, хоч на Україні лосі й не плодяться.

А може, хто й зацікавиться, кине таке не вигідне діло, як, приміром, завідувати продбазою чи продкрамницею, та й подасться у північні лісові простори:

- Подамся, - мовляв, - на лосів! І сам прогуюсь, та й жінку з дітками забезпечу.

Для таких оце й пишеться.

Що треба для охоти на лося?

Перш за все, ясно, рушницю. Можна гвинтівку чи карабін, можна штуцера, можна й просту собі дубельтівку, але набої повинні бути з жаканівськими кулями. Шротом лося не звалиш.

Обов'язково - лижі, бо полюють лося взимку та ще тоді, коли сніг візьметься "настом", тобто вкриється такою собі, ніби крижаною, скоринкою. Лижі тоді

не провалюються в сніг, а легко пливуть поверх снігу, - тією скоринкою-настом.

Харчів так місяців на два, бо полювання, як ви потім побачите, потребує чималого часу.

Величеньку діжку, щоб у ній можна було засолити пудів з п'ятдесят лосятини.

- Пудів з п'ять солі!

За наших часів уже треба брати і короткохвильову радіостанцію.

Та оце, мабуть, і все.

Зрозуміло, звичайно, що одягатись треба якнайтепліше: кожух, капелюха, тепла білизна, теплий костюм, а на ноги унти чи піми, прості повстяники навряд чв витримають такий похід.

Так ото зібрались і кажете дружині й дітям:

- До побачення! Вирушаю на лося!

З тим, значить, вантажитесь у вагон, і їдете на північ: можна в Архангельський край, можна й у Вологодську або Кіровську область.

До обласного центра ви не їдьте, бо в самому обласнім місті лосі не водяться, вони на периферії.

Краще всього висідати на якійсь невеличкій залізничній станції, серед дрімучого, безкрайого лісу,

Висіли.

Невже треба вас іще вчити й того, як приладити всі оті причандали: діжку, сіль, харчі і т. ін., щоб вони теж за вами їхали?

Зрозуміла річ, що на підводі тут розраховувати нема чого, отже, треба вміти змайструвати вузько-довгі саночки!

Сокиру, товариші, сокиру не забудьте! І потрібний метраж вірьовок! І гвіздки!

Обладнавши все як слід, надягайте лижі, запрягайтеся в саночки і на лижах весело і прудко вибігайте в ліс...

І біжіть собі на лижах: усе ліском, усе ліском.

Коли пощастить, то днів за два-три наткнетесь на лосячі сліди...

Тут уже вас захопить мисливське хвилювання і піднесення вашого мисливського духу, і ви покотите, покотите, покотите по лосячому сліду...

Чим далі будете бігти, ви помічатимете, що сліди все свіжішають, свіжішають, свіжішають...

Пильно вдивляйтеся вперед!

І ось через галявину, провалюючись у сніг і поклавши на спину свої величезні розложисті роги, важко мчить "сохатий".

Він почув вас, бо звір він дуже сторожкий і обережний, і коли за вітром, то він чує вашу присутність за кілька кілометрів.

Ви - за ним.

Лось біжить, пробиваючи своїм важким тілом наст і провалюючись у сніг аж по черево, а ви мчите легко й плавно, бо ви не такі важкі, як він, і ви ж на лижах, а він - босоніж, без лиж, бо на його чотири ратиці лиж іще не винайдено.

То нічого, що лось залишає вас позаду кілометрів на 15-20, ви з цього в розпуку не вдавайтесь, а весело й упевнено йдіть його слідами, бо перемога все'дно буде ваша!

А яка насолода бігти на лижах густим-прегустим лісом, що простягся ген-ген аж на тисячі кілометрів!!

Перескакують з гілки на гілку білочки, зривається з густої ялинки глухар, пищить рябчик, притулюючись до стовбура, щоб його непомітно було

(мімікрія!), шарахається набік перелякана росомаха, щільніше пригортається з остраху до своєї лапи в барлозі ведмідь.

А навкруги казкові шати - сніговим шаром уквітчані віти дерев, а пеньки стоять з височенними на них сліпучо-білими шапками, мов зустрічають вас старовинні бояри у фантастичних володіннях царя Берендея.

Так і здається, що он з-поза того стовбура товстелезної смереки вийде ніжна Снігуронька й тихо-тихо привітає вас:

- Чолом тобі, охотничку-стрілочку! Ні пуху тобі ще й ні пір'ячка!

А ви мчите, а ви мчите, а за вами сани, а на санях діжка, і сокира, і вірьовка, і сіль...

Идет он густою тайгою,

Где пташки одни лишь поют.

Не всю путь до перемоги над лосем, певна річ, буде так весело, бо людина - є людина, отже й ви, розуміється, відчуєте через два-три тижні втому, але ж, я гадаю, що ви вже почуваєте, що й лось притомився, бо сліди його все глибші, все важчі.

Підбадьоріться, - ось-ось перемога!

Ви вже бачите, як перевтомлений звір хапає язиком сніг і все частіше, все частіше він його хапає. Тому доказ - довгуваті ямки обабіч лосьового сліду.

Щоправда, ви вже весь паруєте, як киплячий самовар, але то нічого: більше руху, більше енергії!

Вже недовго...

Днів через п'ять-шість ви вже наближаєтесь до лося, бо він уже не біжить, а тяжко йде, ступає.

За два-три дні він од вас не далі як на п'ятсот метрів!

Натисніть, голубе, натисніть!

Аж ось ви бачите, що звір упав. Потім підвівся, ступнув разів із десять і знову впав. Ще раз підвівся, двічі ступнув і впав.

Лежить!

Ви підбігаєте на лижах до нього і падаєте на звіра.

Звір тяжко дихає, і ви тяжко дихаєте.

Звір висолопив языка, і ви висолопили языка.

Отак звір і ви лежите днів зо два!

Але яка радість розтинає ваші груди! Бо ви зверху!

Приблизно днів через два звір тяжко підносить голову, повертає до вас свою вкрай стомлену морду!

- Стрілятимеш чи різатимеш? - питає.

- Почекай, дай трохи відсапну! Відсапуєтесь далі...

- Ну, що ж, - каже лось, - не хочеш убивати, почвалаю я далі: я звір, а ти мисливець, мені від тебе тікати треба!

- Та полеж, - кажете ви, - відпочину й застрелю!

- Ні, побіжу, - я гордий! Ізсунься з мене, бо я не встану!

Підвівся лось і почвалав.

Але він далеко не піде, - ноги вже йому не служать, і від смертельного гону в нього невроз серця.

Ви підводитеся і стріляєте.

Лось - мертвий, а ви поки що живий.

Тоді вже білуйте, соліть м'ясо, напинайте шатро, встановлюйте радіостанцію, визначаєте орієнтири й викликайте радіограмою дружину з дітьми.

Приїздить родина, може, ще хтось і знайомий завітає - ну, тут уже бал і все таке інше.

Святкуєте, доки не з'їсте всієї солонини з лося.

Голову ви зразу ж одрубали, як трофей, щоб потім повісити її в кабінеті й увесь час задаватись, що ви вбили лося.

А як дружини не викликатимете, - грузіть солонину на санки й додому.

Коли повернетесь додому, в Києві буде вже дві лосячих голови: одна у вас, а друга в мого приятеля.

Я про неї вже згадував. Мій приятель хотів був подарувати мені ту голову з страшними рогами:

- Забери, - каже, - будь ласка! Трофей же який!

- А чого, - питаю, - ти сам не пишаєшся з такого трофею?

- Та куди ж я його приткну? У передпокої - в хату не ввійдеш, в кабінеті - теж нема де повернутися! Сама тобі голова! Забери, будь ласка, я доплачу!

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

НІЧ НА ДНІПРІ (уривок)

Лівий берег Дніпра, рівний, плисковатий, суспіль зарослий густими лозами та верболозом, зеленів, неначе засіяний житом; а далі синіли густі бори, неначе море, закутане в синю та сизу імлу. На південь сизіли гори, а на горах було видно Київ, що неначе потопав в легкій прозорій імлі. Забудування неясно мріли в сизій далечі, а над ними були розкидані ніби золоті букети: то лисніли позолочені бані та хрести на монастирях та церквах. Та далека картина здавалась якимсь квітником з золотими маківками та золотими квітками, за які розказують тільки в казках. І високе та глибоке синє іюньське небо, і ті далекі сизі шпилі й гори з Андріївським собором на чолопочку шпиля, і золоті букети з бань та хрестів — усе це було схоже на ті вигляди, що часом сняться у сні, що за їх розказують в казках. Вік проживеш — і не забудеш за цю пишну картину, як часом ніколи не забувається дивно гарний сон.

Сонце вдарило з-за лісу червоним промінням на київські гори. Широка зелена Оболонь і Поділ вкрились тінню й потемнішали. Виразніше виступили високі смужки київських гір під ясным чистим небом, обсіпані збоку червонястим промінням. Тисячі вікон в домах, позолочені хрести та бані на церквах ніби зайнялись і запалали.

Од їх посипались наче пучки золотих стрілок. На дзвіницях неначе горіли червоним золотом хрести та маківки, наче плавали високо-високо понад горами в синьому небі, ніби линули якісь казкові золоті птиці. Вигляд на Київ став якийсь фантастичний. Здавалось, ніби на горах з'явивсь і мрів пишний міраж, сплетений з чудових тонів, з блиску, з золота, з рожевої імли та сонячного проміння. Передо мною неначе з'явилися палаци й садки Паризади з «Тисячі й однієї ночі».

Сонце спустилось ще нижче над лісом і почало ніби ховаться десь в сизих борах. Оболонь, луки й Поділ ніби тонули в тінь ще глибше. Київські сизі гори стали фіолетові. Золоті бані й хрести ніби жевріли, як погасаючий жар, горіли без проміння. Усе облилось делікатними фіолетовими одлисками. За Києвом і за Дніпром небо од низу темнішало, посинішало й лисніло легеньким фіолетовим одлиском. Сонце неначе впало десь у бір. Кольори на Києві згасали. Огонь на вікнах та на золотих банях потроху щезав. Надворі сутеніло й поночіло. Ніч впала на Дніпро, на гори, — і зникли й потонули в темряві усі чуда дивного міражу.

Трохи згодом над чорною хмарою лісу за Дніпром почало ясніть і червоніти, ніби десь далеко займалась пожежа. Ясна пляма все яснішала й ширшала. З-за чорного пружка висунувся червоний серп, потім неначе щось висунуло червоного лоба. І незабаром здоровий, як діжа, червоний місяць викотився на чорне небо так швидко, що можна було навіть очима бачить його рушення. Місяць швидко покотився вгору. На пороні усі схопились з місця, посідали в човен і одчалили од причалу. Вдарили веслами, вдарили й голосною

піснею в круті бурти. Дуб поплив швидко, хутко за водою, неначе селех, полинув легко та плавко по прудкій течії. За ним навздогінці хутчій полинули два човни, мов дві ластівки. Дуб потрапив на саму середину Дніпра й полинув по бистрині, мов стріла, самою серединою річки.

Під покривалом ночі Дніпро здавався надзвичайно широким. Обидва плісковаті береги були непримітні. Мені здавалось, що ми вискочили в море. Зорі почали ховатись. Вони згасали поодинці непримітно. Місяць піднявся вгору, поменшав і став жовтогарячий. Кругом дуба залисніли дрібнесенькі хвилі. Місяць котився все вище та вище,— ясне плесо ширшало й довшало на хвилях, і незабаром простяглося по хвилях довгою срібною стежкою, скільки можна було засягти оком. Дніпро виступив з темряви, невиразно й неясно обмежований берегами. Але все ще здавалось, що ті береги десь далеко-далеко! І мої думки перелетіли в якісь невідомі краї; мені здавалось, що я пливу по якійсь велетенській річці, де ледве мріють береги, далеко од рідного краю. Од човна розстелилась по дрібних хвильках ніби скатерка, довга-предовга без кінця, посирана золотом, та сріблом, та іскрами. Ті іскри ворушились, мов живі, миготіли, пересипались та ворушились на воді.

Надворі тихо, аж мертво. Навіть не було чуть, як весла ворушились в гребках та уключинах і лягали пліском на воду. Місяць високо піднявся на небо, і вигляд став ніби фантастичний. Золота, широка та довга, ніби жива смуга все ворушилась. Мені здавалось, що з того золотого плеса от-от вирнуть якісь фантастичні привиддя або зеленоокі русалки, закутаються в тихий світ місяця й заспівають дивними голосами дивних пісень, яких ніколи й не чуло людське вухо.

З чорного бору неначе вискочила здорова рання зірка й застрягла в небі над чорною смугою в імлі. Вже починало зоряти. Зірка ніби потягла за собою з бору рожевий тонесенький та прозорий серпанок. Вона замиготіла ніби сріблом та діамантами, неначе кліпала заспаними очима. Повний місяць висів сливе серед неба й лив жовтий золотистий світ. З правого берега гори наближались до

Дніпра; їх було видко виразно, сливе як удень. Було видко яри й вузькі долини з садками, з білими домками, з хатами. Тахлі в вікнах скрізь залисніли зеленуватим світом. На горах, на золотих банях та хрестах лиснів тихий одлиск. Тихо на горах, мертво в балках та долинах. Нігде ні згука! Не чуть навіть найменшого шелесту. Але як гарно, яка пишнота навкруги! Усе стоїть облите зелено-жовтим сяєвом, ніби зачароване й скам'яніле, неначе намальоване на полотні. Кругом місяця небо таке ясне, неначе воно світилось наскрізь.

То була дивна, пишна ніч! Доки житиму, тебе не забуду. Ніколи ти не зникнеш з моєї пам'яті,— така ти була гарна та пишна, неначе я покинув землю й перелетів в якийсь палац, чудно й чудово осяяний, за який оповідають в казках. Коли в уяві давніх греків були такі Єлисейські поля, де походжають душі поетів та філософів; коли було таке підземне Плутонове царство, де пробували Прозерпіна й Еврідіка, то це ж були пишні поля, було пишне царство, мрійне, фантастичне; пишне, хоч і мертве, все в півтонах та сутінках, з тихим не різким блиском, з своєю оригінальною красою й поезією, з якоюсь поетичною одличкою од різних тонів ясного сонячного дня.

Здорова блискуча зоря підбилась вгору. А під нею все ширшала та більшала ясна пляма. Небо на сході помаленьку яснішало. На небі вже ясно визначались веселчані смуги: внизу понад чорними борами лежала ясна червона смужка, за нею жовтогарячий та жовтий колір переступав в зеленуватий, а далі в блакитний та фіолетовий. А поверх цієї квітчастої смуги ще чорніло небо, обсипане подекуди зірками. Але незабаром ця блискуча пляма обхопила половину обрію за Дніпром. І вода в Дніпрі залисніла. Од берега до самого човна простелилась та веселчана намітка, неначе з неба на воду впала частка неба і вкрила її. Човен все линув по золотистій стежці вперед, вже підлитий збоку широкою фіолетовою смугою на дрібних брижах та хвильках.

Вже почало світати. Десь од берега схопився легенький вітрець і ніби дмухнув подихом на Дніпро. Береги й верби ніби прокидались і дихнули на воду. По воді пішли брижі та дрібні хвильки, заколивались ледве приміткою й захитались, неначе топлене фіолетове та золотисте скло. Позад човна ще чорніла вода, чорніло на півночі небо. Поперед човна ясніла місячна ніч у всій своїй красі, а збоку займався іюньськнй ранок. І небо, і земля, і Дніпро здавались велетенською картиною, де на темному полі була намальована ясна пишна місячна ніч і, рядом з нею, ранній ранок з зорею та делікатними вранішніми сутінками на небі й на землі. Це були ті картини природи, котрим давні народи становили жертovníки й палили фіміам. Чи не були ж варті ці сили неба й землі фіміаму? Серед цієї краси місячної ночі я постеріг почування краси в давніх еллінів, котрі обожували місяць та зорю, курили фіміам Селені та рожевій Еос з рожевими пальцями й співали гімни цій високій поетичній красі.

Проз наш човен шугнула легенька душогубка. В її сиділа молодиця з-за Дніпра й гребла двома веслами, неначе ворушила крилами, В човні було видко кошики з бутвиною, пов'язані курчата, глечики з молоком. Вона хапалась у місто. Сказавши нам тихо, сливе пошепки «добридень», вона промайнула в фіолетовій плямі й неначе пірнула в ясне місячне плесо. Трохи згодом проз наш човен зашугали, ніби ластівки, душогубки селян все частіше та густіше, поспішали в Київ на базар. На душогубках в фіолетовому світі вже виразно визначувались постаті молодниць, постаті чоловіків в брилях, в білих сорочках по одному й по два в човні. Майнувши в фіолетовій плямі коло нашого дуба, вони ще довгенько чорніли, неначе чорні силуети, кинуті в жовте сяєво, а далі ледве мріли й десь зникали в сірій безвісті. Я несамохіть дивлюсь на ті чорні тіні, неначе тіні на Стіксі, що перевозились в фантастичне Плутонове царство на човнах. Вигляд був оригінальний і мрійний. Місяць зблід і покотився на другий берег Дніпра. Зоря запанувала, залила золотом і засипала рожами Дніпро, весь берег попід темними смугами задніпрянських лісів. Надворі вже дніло. Вже було ясно видко високі київські гори, вкриті садками, тополями й

золотими букетами церковних бань. На високих дзвіницях заграло, зажеврило золото, зачервоніли білі стіни. На сході сонця вже займалось полум'я, ніби було наготові спалити і запалити на весь світ. Зоря піднялася високо й ніби деś сховалась і потонула в блакитному небі. Місяць став білою круглою хмаркою. Фантастична ніч зникла, мов сон, з своєю поезією та чарами.

НА КРИЛАХ ПІСНІ *(уривок)*

Картка із щоденника

...Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний згук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя?.

У такому, власне, стані блукав я одної весняної днини понад річкою Прутом, у південній Бессарабії. Якось не тішили моє око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні, що розляглися за річкою в Румунії, ані жовті, залиті хвилею виноградників по підгір'ю, шпильасті гори, що тиснуться понад Прутом з цього боку.

Від заходу насувалася чорна хмара, душний вітер нахрапом бив об гори, хвилював комиш у плавнях, обривав виноградне листя та гнав його по чорній, каламутній, немов поораній хвилями, річці... Лагодилась буря. Але я байдужно дивився на грізні розрухи натури, не торкала якось мого серця дика краса південної бурі... Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі, плентався я тихою ходою берегом річки, не помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала крайнебо, тихо лізла догори... драгліла вже над головою моєю... І тільки перші краплі густого дощу, що з глухим гуком упали на землю серед раптової тиші, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати певного захисту від зливи. Але не встиг я ще й озирнутися гаразд, як по моїх напружених нервах ударила хвиля рідних, близьких мені звуків. Я виразно почув журливо-поважний голос української пісні. Що се? У сьому глухому закутку Бессарабії — пісня моєї країни? Чи не

омана се, чи не хороблива часом уява моя викликала галюцинацію слуху?. Я навіть трохи змішався. Але ні, се не уява: я чую, як пісня дужчає, здіймається вгору, перекочується могутнім грюкотом і гине тихим акордом у плюскоті зливи. Так, се співають, але де і хто? Я почав прислухатися та роздивлятися й незабаром помітив, що голоси лунала з молдаванської колиби, себто островерхої комишової халабудки, яку звичайно ставлять по виноградниках про вартового. «То, мабуть, заробітчани,— подумав я,— яких дощ загнав у колибу». Та наважився й собі податися туди, щоб у гурті перечекати дощову годину.

У колибі було темно; на превелику силу, натуживша зір, здолав я розгледіти своїх товаришів негоди: було їх чоловіка з десять. На моє привітання вони відповіли всі в один голос і посунулися, поступаючись місцем наколоді край дверей. Пісня замовкла. Спочатку було якось варівко: чужа людина, очевидячки, псувала трохи настрій. Дехто кинув увагу про дощ, дехто обізвався жартом, тихим сміхом... Але мелодія, опанувавши душею, загніздившись там, не хутко німіє... Вона виповнює груди, рветься наверх і, прибравшись у поетичні шати слова, вільна, як пташка, шукає простору...

Тим-то й мої співаки не надовго замовкли. Хтось стиха завів пісню, до нього пристав ще один голос, а за хвилину підхопила й решта... Співано чумацьку пісню.

Не знаю, чи то з усіма таке діється, чи то лише зі мною, спраглим усього рідного, тепер далекого від мене, але згуки пісні, що торкалися мого вуха, лягали перед очима фарбами, малювали мені з дивною яскравістю цілі образи. Я перелітав на крилах пісні в давно минуле, я жив у минулому, я бачив, чув, з тріпотанням сердечним відчував смуток, радість та всі перипетії тих почувань... ..

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Байка — невеличкий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір з алегоричним змістом, у якому людське життя відтворюється або в образах тварин, рослин і речей, або звернене до простих і умовних стосунків

Виразне читання — це мистецтво відтворення в живому слові думок і почуттів (якими насичений художній твір), а також наміру виконавця і його ставлення до виконуваного твору.

Декламація — мистецтво виразного читання (декламування), або мистецького виголошування, здебільшого напам'ять літературних творів, зокрема віршів

Жест — рух (дія) для вираження емоції чи інформації замість розмови, або під час розмови.

Інтонація (від лат. голосно вимовляю) — ритміко-мелодичний лад мови, що відбиває інтелектуальну та емоційно-вольову сторону мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу

Казка — це вид художньої прози, що походить від народних переказів, порівняно коротка розповідь про фантастичні події та персонажів, такі, як феї, гноми, велетні тощо.

Мелодика - це «тональний контур мовлення», модуляція висоти основного тону під час мовлення частин або цілих пропозицій, тісно пов'язаних синтаксично

Мелодекламація - художнє читання віршів або прози у супроводі музики.

Міміка — це виразні рухи м'язів обличчя, які є однією з форм виявлення різних почуттів. Супроводжуючи мову, вони доповнюють та посилюють його смисл. Для читця та розповідача міміка є одним з додаткових засобів впливу на аудиторію.

Мовний такт – це слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення.

Наголос логічний - слова, що за змістом і почуттям виділяються й забарвлюються артикуляційними способами у мовленнєвих відрізках. Це наголос, яким виділяються основні слова, за допомогою яких виражається зміст всієї фрази.

Наголос логічний головний – це такий наголос, який діє у межах усієї фрази, усіх мовних тактів і в єдності зі спадною мелодикою поділяє одне слово серед уже виділених і ним завершує зміст даної фрази.

Наголос логічний тактовий – це наголос, який діє в межах тільки одного мовного такту і виділяє в ньому лише одне слово, що підпорядковує собі всі інші і є виразником змісту всього речення.

Нарис – малий оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому зображено дійсні факти, події конкретних людей. Найчастіше нариси присвячуються відтворенню сучасних подій чи зображенню людей, яких особисто знав письменник.

Оповідання – невеликий прозовий твір, сюжет якого ґрунтується на певному (рідко кількох) епізоді з життя одного (іноді кількох) персонажу.

Пауза - це зупинка між мовними тактами, окремими словами й між складами слів.

Пауза віршова – це така зупинка, яку читець робить в кінці віршового рядка при перенесенні одного й того ж мовного такту в наступний рядок

Пауза логічна — це зупинка, яка зумовлюється тільки конкретним змістом під час виразного читання творів напам'ять та при вираженні власної мови

Пауза психологічна – це така зупинка на початку, в середині або в кінці фрази, яка завжди виправдовується психологічно і зосереджує увагу слухачів

на важливих моментах змісту тексту і тим самим викликає певні настрої, переживання, аналогічні авторові, його героям і самому читцеві.

Пауза фізіологічна – зупинка, зумовлена не переживанням, а фізичним станом персонажа (втома, задишка, природне заїкання), що характеризується переривчастістю мови.

Партитура художнього тексту – графічне відтворення звучання художнього твору.

Підтекст – внутрішня суть думок і почуттів героїв літературного твору, що криється в діалогах, прихований, внутрішній зміст висловлювання, який існує завдяки словесному вираженню змісту.

Тембр – додаткове забарвлення звучання, що надає мовленню різних емоційно-експресивних відтінків.

Темп мови - час звучання, тобто різні види тривалості звучання мовленнєвих відрізків.

Художній твір — це відображення в письмовій формі думок і почуттів автора в оцінці ним факторів об'єктивної дійсності, і завдання читця — глибоко сприйняти ті думки і почуття, пережити їх і передати слухачам.

Цезура - у віршуванні — особлива ритмічна пауза в середині віршового рядка, яка ділить його на два піврядки. Цезура підкреслює інтонацію і надає довгому рядкові чіткішого ритмічного звучання.

Цезура велика (постійна) - цезура, що поділяє рядок на дві рівні або приблизно рівні половини

Читання виразне – це не тільки мистецтво виконання художнього тексту, а й предмет навчання цього мистецтва.

Читання художнє – засіб пропаганди кращих зразків художньої літератури, засіб культурного, духовно-естетичного виховання, який розуміється у сценічних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Буяльский Б.А. Искусство выразительного чтения. — М.: Просвещение, 1986. — 176 с
2. Дмитриева Е.Д. Выразительное чтение. — М.: Просвещение, 1975. — 144 с.
3. Дмитриева Е.Д. Практикум по выразительному чтению. — М.: Просвещение, 1981. — 80 с.
4. Горбушина Л.А., Николаичева А.П. Выразительное чтение. — М.: Просвещение, 1978. - 176с.
5. Капська А.И. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навчальний посібник. — К.: Вища школа, 1990. — 175 с.
6. Найдёнов Б.С. Выразительность речи и чтения. — М.: Просвещение, 1969. — 264 с.
7. Никольская С.Т., Майорова А.В. Осокин В.В. Выразительное чтение. — Л.: Просвещение, Ленинградское отделение, 1990. — 208 с.
8. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії: Посібник для вчителів. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2002. - 224 с.
9. Рыбникова М.А. Выразительное чтение. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. — 388 с.
10. Соловьёва Н.М. Практикум по выразительному чтению. — М.: Просвещение, 1976. — 96 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І. Літературознавчий словник-довідник. - К.: ВЦ „Академія”, 1997.- 752 с.
2. Капська А.И. Выразительное чтение. — К.: Вища школа, 1986. — 168 с.
3. Майман Р.Р., Дмитриева Е.Д., Найдёнов Б.С. Выразительное чтение. Практика. — М.: Просвещение, 1980. — 200 с.
4. Найдёнов Б.С., Завадская Т.Ф., Соловьёва Н.М. и другие. Выразительное чтение. — М.: Просвещение, 1964. — 184 с.
5. Язовицкий Е.В. Выразительное чтение как средство эстетического воспитания. — Ленинград: Госуд. учеб. - пед. изд. Мин. Просвещ. РСФСР, Ленинград. отделение, 1963. — 400 с.

ЗМІСТ

ТЕМА №1: ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ЯК ОДИН З ГОЛОВНИХ ЕТАПІВ У ВИВЧЕННІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	3
ТЕМА №2 ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА СЛОВЕСНОЇ ДІЇ.....	7
ТЕМА 3. СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЗАСОБІВ ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ЧИТАННЯ.....	19
ТЕМА № 4. ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ ТВОРІВ РІЗНИХ ЖАНРІВ.....	48
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	56
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	68
ТВОРИ ДЛЯ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ.....	72
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	141
ЛІТЕРАТУРА.....	144